

Ltn
✓ 924

1999

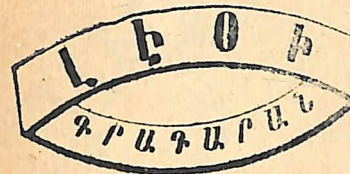

«Աղբակի» խրատըրու ժամ —

Գրեմի Յուսէֆի

Ապրիլ 5

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆՑ.

Շ Ի Ր Ա Կ Ի

ԼԵԳԵՆԴԱՆԵՐԻՑ ԵՒ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ

Կ Ե Ա Ն Ք Ի Ց

2019.

ԱՂԲԱԿԻ ԽՐԱՏԵՐ

ՏՊԱՐԱՆ Ա. Մ. ՄԱԼԽԱՅԱՆԻ

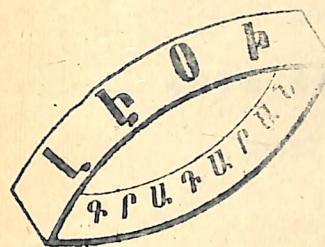
Тип. А. Малхасянца, Александров, ул. д № 48.

1896

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 13-го Сентября 1895 г.

4924-60

28.925

ՇԻՐԱԿԻ ԼԵԳԵՆԴԱՆԵՐԻՑ

ՆՈՒԻՐՈՒՄ ԵՄ

ՀՕՐԱ ՏԵՐ-ՅՈՎՍԷՓԻ

ԿԵՆԳԸՆԻ ՅԻՇԸՏԸԿԻՆ

ՆՈՒԻՐՈՒՄ ԵՄ

Մեծին ու պատկին,

Ջահէլ-Ջուլֆատին,

Ղարիպ-ղուրսաթին.

Հայրենիքիս

Սարին, ձորին,

Քարին, հողին,

Ջրին, բոյսին,

Շիրակի

Աշխատաւոր գիւղականին.

ՀԱՍԱՐԱԿԱՅ ԽՈՒՄԲԸ ԵՒ ԱԶՈՒՂԸ.

Հով արէ՛ք, սարե՛ր ջան, հով արէ՛ք,
Իմ՝ զարդիս զարման արէ՛ք,
Հով արէ՛ք, սարե՛ր ջան, հով արէ՛ք,
Գուշմանիս խապար տարէ՛ք. . .

Ժողովրդ.

ՀԱՍԱՐԱԿԱՅ ԽՈՒՄԲԸ (աշուղին):

Ա՛ռ չունգուրդ, զարկ թելերին, պար ածէ,
Մենք ձեռներս բռնած ուրախ խաղ կ'անենք,
Յաւն ու վիշտը թո՛ղ հեռանան, — մեզ պէտք չէ,
Դեռ շատ բաներ կատարելու պէտք ունենք:

Ա՛ռ, ա՛յ աղբէր, ժողովրդի բան ածէ,
Նորա երգը, նորա խաղը սիրում ենք,
Քո չունգուրդ մեր սրտերը կրկառէ,
Մենք ձեռքերս բռնած անհոգ խա՛ղ կ'անենք:

Մարդու սիրտը անուշ ձայներ է սիրում,
Մարդու սիրտը ժողովրդի խօսք կուզէ,
Մեր սրտերում, աղբէր, չկայ խնդուլժիւն,
Ուրախ երգեր որ չենք լսել՝ վաղճւց է:

Ա՛ռ չունգուրդ, զա՛րկ թելերին, պար ածէ,
Թո՛ղ սրտերս մի քիչ խնդայ՝ օր տեսնենք,
Հասարակի լաւ գործերից դու երգէ,
Որ սրտերս կրակ լցուի—ուժ առնենք:

Ա.շ.ա.շ. (երգում է).

Բարձր ձիւնոտ սար կայ դաշտում,
Դաշտի վերայ—սիրուն աղջիկ.
Երբ լուսնեակը ծագաւ սարում,
Քաջը հեծաւ ձին գեղեցիկ.

Ա.փսոս աչեր՝ ինչպէս երկինք,
Ա.փսոս հասակ՝ ինչպէս եղնիկ:

Քշեց, եկաւ, դաշտին հասաւ,
Հայ աղջրկան թամքին առաւ,
Աստղոտ գիշեր՝ ինչպէս աչեր—
Շրշում է հով կուսի մազեր.

Ա.փսոս աչեր՝ ինչպէս երկինք,
Ա.փսոս հասակ՝ ինչպէս եղնիկ:

Բարձր ձիւնոտ սար կայ դաշտում,
Դաշտի վերայ—սիրուն աղջիկ,
Առաւօտեան մայրն է զարթնում—
Ձկնայ իրան սիրուն Աստղիկ...

Ա.փսոս աչեր՝ ինչպէս երկինք,
Ա.փսոս հասակ՝ ինչպէս եղնիկ:

Փախցրեց քաջը—քուրդը լեռնական,
Տարաւ իր գիրկը հայոց աղջրկան.

Երգիչը այսպէս հնչեց չունգուրով—
Տխո՛ւր, վշտալի՛, հին գեղգեղներով:

Հասարակայ Խոսէլ (աշուղին).

Մենք նոր երգ կուզենք ուրախ ձայներով,
Հին շատ ենք լսել,—տխո՛ւր է, լացով.
Ա՛յ աղբէր, նորից մեզ մի բան երգէ,
Չունգուրիդ լարը նոր բանի լարէ.
Հին շատ ենք լսել—տխո՛ւր է, լացով,
Նոր երգէ՛ շուտով:

Ա.շ.ա.շ. (երգում է).

Երկու եղբայր կային գիւղում,
Զերթ տատրակներ սիրով էին,
Եղբօր արեւ, եղբօր արիւն,
Սուրբ էր ինչպէս ուխտատեղին.

Արիւն թափաւ—բուսաւ ծաղիկ,
Աղբէրն ընկաւ—պարզեց երկինք:

Նորանցից մէկն անցաւ սարեց,
Քուրդը թրով կարմիր ներկեց.—

Զիմացաւ որ միւսը վշտից՝
Վառօղի պէս շուտ բռնկեց.

Կարմիր արիւն—կարմիր ծաղիկ,
Արիւն թափաւ—բուսաւ ծաղիկ:

Կրակ կտրաւ, քամի դարձաւ,
Զիւն թռաւ, ելաւ եկաւ,

Եղբօր տեղակ չորսին զարկեց,
Քաջքի նման սարսափ քցեց.

Արիւն թափաւ—բուսաւ ծաղիկ,
Աղբէրն ընկաւ—պարզեց երկինք:

Այն օրուանից էլ սիրտ չարաւ՝
Իսլամ մօտ գալ «Հայ-քրիստոնիս»,
Եղբօր սէրը սուրբ խունկ դարձաւ,
Անուշ հոտով ելաւ երկինք.

Արիւն թափաւ—բուսաւ ծաղիկ,
Կարմիր արիւն—կարմիր ծաղիկ:

Գէհ, աղբէրներ, ձեռք բռնեցէք,
Ոտք վերցուցէք, պար խաղացէք,
Թող տխրութիւնն անցնի ձեզնից—
Աղբէրն ընկաւ—պարզեց երկինք.

Կարմիր արիւն—կարմիր ծաղիկ.
Արիւն թափաւ—բուսաւ ծաղիկ:

Հասարակաց խոմբէ. (աշուղին).

Լաւ է երգդ, բայց գու էլ նորը երգէ,
Լաւ է խաղդ, աղբէր, օրուայ բան երգէ:

Աշուղը (երգում է).

Կալի միջում կայ կաթնատուն,
Կաթնատնում զով է, արձակ,
Խնոցու մէջ հարում է «Հում»,
Աղջիկ—Թագունն նստած սեան տակ:

Նա նստել է բարձր թմբին
Ու ձեռքերով ամուր բռնել,

Մէջքն էլ տուած փայտէ սիւնին—
Խնոցու վրայ երկու ոտքեր:

Նա շարժում է՝ օրօր բերում,
Իր ռաքերով խնոցու «Հում»,
Հետն էլ երգ է ասում կամաց—
Այդ երգ Թագունն ինքն է հիւսած:

ԹԱԳՈՒՆԻ ՆՐԳԸ

«Բարձր սարին հաւք չի հասնում,
Միայն անուշ հովք է փչում,
Իսկ այն բարձրում՝ աստղերու հետ,
Լուսաւորչայ վառ է կանթեղ ¹⁾».
Մատաղ հոգուդ—սրտոտ աղբէր,
Այն կանթեղը քեզ թուր ու թև:

«Սարի կրծքում լիքն են ակներ,
Այդ ակները—աղբիւրներն են,
Ակն ու աղբիւր, իմ քաղցր աղբէր,
Փափագ սրտիս շողն ու ցօղն են.
Էրնէ՛կ, աղբէր, քեզ սիրողին,
Ե՛րբ կըհասնիս քո մուրազին:

«Հարաւ կողմից ամպ է գալիս,
Ամպ է գալիս,—տերեւ դողում,
Խփուելով է զանգակ-ծաղիկ,
Աքաղաղն էլ շատ է կանչում ²⁾».

1) Աւանդութիւն կայ, որ Ա. Լուսաւորչայ կանթեղը Արագածի վերայ կախուած՝ միշտ վառ է:

2) Այս նշանները ժողովրդի կարծեքով միշտ գուշակում են անձրեւ:

Անձրե կուգայ—ոսկի կուգայ,
Իմ աղբէրը ո՛ւր է, չկայ...

«Լուսոյ աստղը հէնց դուրս եկաւ,
Սրտոտ տղան ալ ձին հեծաւ,
Զարկեց, քաշեց,—փախաւ տաք ձին,
Կռուի գնաց կէս գիշերին».

Երնէ՛կ, աղբէր, քեզ սիրողին,
Ե՛րբ կը հասնիս քո մուրազին:

«Խապար չկայ հեռու տեղից,
Քաջի սրտում դադար չկայ,
Վաղուց է որ կտրայ քնից,
Մեր թշնամուց հանգիստ չկայ.
Վաղուց է որ կտրայ քնից,
Խապար չկայ հեռու տեղից...»

Թագունն այս էր երգում կամաց,
Երգն էր քաջի համար հիւսած.
Օգնութեան էր գնացել նա՝
Սրտոտ տղան—քաջը անաչ.
Այսպէս երգեց եղբօր համար,
Որ գնացել էր կռուի համար. . .

Հասարակայ խո-ճբը (աշուղին).

Մէկ էլ երգէ, երգի՛չ եղբայր,
Քո ասածդ սիրեցինք,
Շուտով կ'անցնի նեղութեան դար,—
Բացուելու է պարզ երկինք.

Մէկ էլ երգէ, երգի՛չ եղբայր,
Քո ասածդ սիրեցինք:

Աշո-ճբ (երգում է).

Դուրսը քամին լացով, ճիչով,
Գիշերուայ մէջ ձայն է հանում,
Խրճիթի մէջ, օրօցքի քով,
Մայրը որդուն երգ է ասում...

Բոլորն այնտեղ քուն են մտել,
Դեռ ճրագը փայլփայլում է,
Իսկ ծղրիթը երգը կցել—
Մեծ կատուն էլ մռմռում է...

«Քնի՛ր, որդիս, անո՛ւշ որդիս,
Մայրը որդուն երգ է ասում,
Ես դադրել եմ օրուայ գործից—
Շատ բան ունիմ առաւօտուն...

«Անուշ, ոսկէ երազները,
Քեզ համար միշտ չեն լինելու,
Հրեշտակների սուրբ երգերը՝
Միայն հիմայ ես լսելու...»

«Որդուս համար օրօր ասեմ—
Քունը իջնի պարզ աչերուն,
Հրեշտակների դասն հրեղէն
Գան պահպանեն մատաղ հոգուն...

«Արձակ դաշտում ունում է գալլ,
Անթթ է, քնչ է ուզում.
Գալլ, դու կորիր, որդուս չեմ տալ,
Լաց չի լինիլ, կըմտնի քուն:

«Քնիր, որդիս, անո՛ւշ որդիս,
Աստղեր վաղուց դուրս են եկել,
Քամին լուեց ազատ երգից,
Ազատ երգը քաջն է կցել...

«Ո՛ւրտեղ էիր, այ քաջ տղայ,
Երկինք, երկիր մայիլ են քեզ.
Էրնէ՛կ մօրդ, սրտո՛տ տղայ,
Ինչո՛ւ չլինէր որդիս էլ մեծ...

«Մօր սիրտն ինչպէս խորունկ ծով է, —
Մարգարիտ կայ — անխախտ հաւատ.
Քաջի դէմքը արևով է՝
Ոտքի կ'ելնես կեանքում ազատ...

«Քնիր, որդիս, անո՛ւշ որդիս.
Մայրը որդուն երգ է ասում,
Քամին լուեց քաջի ձայնից. —
Յաղթող քաջը տուն է դառնում....»

Հասարակաց խոմբը (աշուղին).

Այսուհետև շուտ շուտ երգէ,
Մեզ խնդացուց քո երգը,
Նոր եղածից, լաւից երգէ,
Որ փարատուի մեր վէրքը:

Անուշ ձայնը մարդու հոգին վառում է,
Երբ այդ ձայնը ուրախ բանից ասում է.
Մենք տխուր երգ շատ ենք լսել մեր կեանքում,
Տխրութիւնն էլ սահման ունի տշխարհում:

Ձարկ չունգուրին, երգիչ եղբայր,
Թո՛ղ մոռանանք ցաւ ու կիրք,
Շուտով կ'անցնի նեղութեան դար,
Բացուելու է պարզ երկինք.
Մէկ էլ երգէ, երգիչ եղբայր,
Քո ասածդ սիրեցինք...

1890 թ.

ԱՐՓԱՉԱՅԻ ԱԼԻՔՆԵՐԸ

I

Է՛յ, հալալ է... Արփաչայի ջուրը զարկում է ափին,
Ափին զարկում, երգ է ասում... զարթեցնում է իմ հոգին,
Անուշ է, ջան, հին երգերը լեռների մէջ պահպանուած,
Արփաչայը ժողովում է, տարածում է ձայնով ցած...

«Կրճքիս վերայ, պարզ ջրիս մէջ անմեղ աղջիկ եմ ստանում,
Հողեղէն չէ, հրեշտակ է նա, մեծ աշխարհն է վկայում,
Վարսերն ինչպէս ամպը-փրփուր,-դէմքն արշալոյս լուսածին,
Իսկ շրթունքը՝ ծովի մարջան,-մարգարիտներ կան միջին...»

«Նա չի լողում, զուարճանում, ամուր փակել է աչեր,
Թո՛ւ խ, մետաքսէ թարթիչներին և աստղերն են զարմացել,

Մատաղ կրճքին գոհար-ակ կայ,-վերքն է թարմ ու արիւնոտ,
Դեռ հասում է վառ արիւնը նորա կրճքից կրակոտ...»

«Հարսնացու է... իմ սիրելիս... առաւօտները շատ վաղ,
Միշտ գալիս էր, լուանում էր իր երեսը լուսաշաղ,
Երեկոյեան ջուր էր տանում միշտ հրապուրիչ երգերով,
Ապշում էին սար ու ձորեր նորա երգից անվրդով...»

Ե՛յ, հալալ է... Արփաչայի ջուրը զարկում է ափին,
Ափին զարկում, երգ է ասում... զարթեցնում է իմ հոգին,
Կրճքի վրայ, պարզ ջրի մէջ անմեղ աղջիկ է տանում,
Հողեղէն չէ, հրեշտակ է նա — մեծ աշխարհն է վկայում:

Նա չի լողում, զուարճանում, ամուր փակել է աչեր...
Անոռ թունդ այդ յաւիտեան... անոռ, աղջիկ անձնուէր...

II

«Երբ անօրէն թուրքը մտաւ հայ աղջկայ հօր տունը,
Զխնայեց նա ոչոքի—թրի անցուց ողջ տունը,
Քեզ ձեռք չեմ տալ, տուփասէրը ասաց մաքուր աղջրկան,
Հնազանդ եղիւր հրամաններիս... կըլինիս իմ սիրական...»

«Ատելութեան կրակ ընկաւ հայ աղջկայ սրտի մէջ,
—Քրիստոնեայ եմ... անարգ լուծդ, թուրք, տանելը մահ է մեծ-
Չկամեցաւ հնազանդուել թուրքի կրքին ու կամքին,
Հօր սուրն առաւ՝ կռուեց զարկուեց ընկաւ խոր վերքը կրճքին...»

«Ես չթողի լեռների մէջ, բերի հարսիս, սիրելուս,
Վերջին անգամ ես հրապուրուիմ նրա չքնաղ աչերուց,
Ես չթողի, ջրիս միջով բերի՝ աշխարհը տեսնի,—
Նրա կրճքի կարմիր արիւնն՝ արար-աշխարհ տարածուի...»

Պետն երգում է ու հասում է բլրապատ ավերով,
Հագար ականջ այդ լսում է ու լցում է զայրույթով.—
Քրիստոնեայի տունն էր քանդուել, ընտանիքներ գլխատուել,
Հրեշտականման աղջիկները Փրկչի խաչին զոհ եղել...

Ե՛յ, հալալ է... Արփաչայի ջուրը զարկում է ափին,
Ափին զարկում, երգ է ասում,—զարթեցնում է իմ հոգին,
Կրճքի վերայ, պարզ ջրի մէջ անմեղ աղջիկ է տանում,
Հողեղէն չէ, հրեշտակ է նա, մեծ աշխարհն է վկայում...

Նա չի լողում, զուարճանում, ամուր փակել է աչեր,
Անոռ թունդ այդ յաւիտեան... անոռ... անոռ... անձնուէր...

1894 թ.

ԿՈՅՐ ԱՇՈՒՂԸ

I

Ո՛տք, շո՛ւնչ չկայ դղեակի մէջ,-շուրջը քամին է փչում,
Եւ հինաւուրց ուռիները մեղմ ու խաղաղ օրօրւում,
Ճանապարհին, արձակ դաշտում մէն-միայնակ է կանգնած,
Եւ լալիս է, ու պատմում է նա տխրագին այս արկած...—

Մի ժամանակ, շատ տարիներ—շէն էր դղեակն և ուրախ,
Ամուսիններն զգւում էին միակ դստրիկը չքնաղ,
Եւ այդ դռան շէմքը երբէք փակ չէր մնում օտարին,
Ուրախութիւն, խնդում ու երգ հնչւում էին ականջին...

Հիմայ լուռ է հին դղեակը, չի ցանկանում փեսացու,
Քնամախօսն էլ չի գալիս—և ո՛չ ջահէլներ հուժկու,

Ամայացել է դղեակը,—ամուսիններն դժբախտ
Դստեր համար լաց լինելով՝ իջան սև հող անյապաղ...—

II.

Գեղեցկուհին վառուած սրտով սիրել էր մի պատանու,
Սէրը նոցա կապելու էր և այդ օրը չէր հեռու,
Բայց չար բախտը ծնողներին երկնի պատիժ էր գրել,—
Քաջ պատանին անյայտացաւ... Չկար նորա ստուերն էլ:

Ու տանջուում էր խեղճ աղջիկը, գիշերները չէր քնում,
Իսկ ցերեկուայ լոյս արեւով—երազների մէջ ընկնում,
Այդ սիրավառ սէրն էր այդպէս բորբոքուել էր նորա մէջ,
«Ծնող, ընկեր, հնար ունիք, սփոփեցէք ցաւը մեծ...»

Չէ, չի գրաւում գեղեցկուհուն հրապոյրները կենսական,
Ո՛չ հօրն ու մօր սփոփանքը, ո՛չ ձայները խնդութեան.
Նա միայնակ միշտ նստում է լուսամուտի տակ անխօս,
Եւ ծառերի խշխշոցից՝ նա թախծում է անորոշ...

III.

«Հանգստացիր ուռենու տակ, ո՛, կոյր աշուղ զգայուն,
Ու սաղգ ան, ու երգ ասան, մի երգ տխուր, ոլորուն,—
Չքնաղ կոյս կայ դղեակի մէջ, շուրջը քամին է փչում,
Եւ հինաւուրց ուռիները գլուխը-կօր խըշխըշում...»

Նստաւ տղան ընկերի հետ, սրբեց դէմքից քրտինքը,
Ու երբ մի քիչ հանգստացաւ, վերցուց սաղը նա ինքը,
Մի սրտառուչ արկած պատմեց՝ նա զրկուել էր սիրելուց,
Այն օրից երբ կռիւ գնաց՝ թօթափելու թուրքի լուծ...

Բայց անողորմ թշնամիներն նորան գերի բռնեցին—
Շատ աւելի չարչարանքով՝ երկու աչքից զրկեցին,
«Ո՛, բարձր հնչէ, իմ վշտոտ սաղ, արար աշխարհն իմանայ,
Թէ սիրելուց, թէ աչքերից, ես յաւիտեան զրկուեցայ...»

Եւ լուեց շուտ ջահէլ երգիչն... Պատուհանում դղեակի,
Չքնաղ կոյսը ողջն իմացաւ—ելաւ յուզուած, սոսկալի,
Այդ կոյր երգչի խաղը շատ էր մօտիկ նորա վառ սրտին,
Եւ հէնց ինքը, կոյր երգիչը իսկ էր նորա սիրելին...

Յատկեց ելաւ իր սենեակից... Մօտ է երեկոն արդէն,
Վառ աստղերն երևում են, լուռ են երկիրն ու ամէն,
«Ի՞նչ ես, ո՛, ի՞նչ անողորմ է քեզ հետ վարուել թշնամին,
Բայց ես աւել բան չեմ ուզիլ... Քեզ չեմ թողնիլ բնաւին...»

Եւ պատմում են՝ այնուհետեւ թէ իշխանի դուստրն անշուք
Կոյր աշուղի. սիրելու հետ ման է գալիս գիւղից գիւղ,
Եւ աշխարհին, ողջ մարդկութեան, իրանց արկածն են պատմում
Եւ թէ ինչպէս սիրելիներն նորից իրար են գտնում...

IV

Ո՛տք, շունչ չկայ դղեակի մէջ, շուրջը քամին է փչում,
Եւ հինաւուրց ուռիները մեղմ ու խաղաղ օրօրում,
ձանապարհին, արձակ դաշտում մէն-միայնակ է կանգնած՝
Ու լալիս է, ու պատմում է նա տխրագին այս արկած...»

ԼՈՒՌ ԱՄՐՈՅԸ

Հովը գալիս ու խփում է Արփաչալի փերին,
Դու նստել ես՝ դէմքդ ուղղել մութ ու բարձր ամրոցին,
Այդ ամրոցը շատ հեռու չէ Արփաչալի փերից,
Այդ ամրոցը քուն է մտել գետի անուշ օրօրից...

Դու ասում ես. «Մռայլ ամրոց, ասա՛, ո՛ւր է սիրելիս»,
Նա կանգնած է լուռ ու մռայլ, խօսքերիդ ձայն չի տալիս,
Միայն բարձրում ցոլցոլում են, փսփսում են աստղերը,
Միայն ներքև փերի հետ խօսակցում են ջրերը...

Դու ասում ես. «Մռայլ ամրոց, չէ՛ որ նա քո մէջ կապուեց,
Եւ քո ամուր պատերի մէջ ազատ կեանքին վերջ դրեց,
Գիշեր-պահին լսում էինք նորա ձայնը դիւթական,
Նա երգում էր յուզուած սրտով մի վառուած երգ լաղթական...»

«Իսկ վաղուց է՛ ել չի հնչում նորա երգը քո միջից,
Ել չի լսում շղթաների շառաչիւնը թախծալից...
Նա թնչ եղաւ... Դու կուլ տուիր... Բերան ունես վիշապի,
Թէ քո մէջն ընկնողն երբէք չի մնալու կենդանի...»

Հովը գալիս ու խփում է Արփաչալի փերին,
Դու նստել ես՝ դէմքդ ուղղել մութ ու բարձր ամրոցին—
Այդ ամրոցը լուռ է, անխօս... Ո՛ր, չի տալիս պատասխան,
Այդ ամրոցը կուլ է տուել քո սիրելուդ լաղթական...

ՓԱՐՈՒԱՆԱՅ ԼԻՋԸ *

I.

Լեռների մէջ, բարձր տեղում, խաղաղ լճակն է փռուել,
Շուրջը՝ նորա լայն փերին—թուփ, ծառաստան, այգիներ,
Հանդիպակաց լայն փերում երկու գիւղ կան տարածուած,
Չեն խանգարում նոցա քունը ալիքները երգասաց...

Այստեղ՝ հանդէպ՝ մի գիւղի մէջ մի որդի կայ իշխանի,
Ջահէլ տղայ, սիրուն տեսքով, առողջ և շատ սիրելի,
Այնտեղ՝ հանդէպ՝ միւս գիւղում իշխանի դուստր է ապրում,
Երկնի աստղերն, արև, լուսին, նորա տեսքին զմայլում...

Գիշեր հասաւ... Սիրուն աղջիկն ահա տանից գուրս եկաւ...
Չորս կողմ քնած... Շրջընջում են ալիքներն երգ անբաւ...
Նորա ձեռին մի ճրագ կայ,—հիւսեր թողած, աշխուժով,—
Իշխան տղայ, նկատում ես, ջուրը ընկիւր շտապով...

II

Լուռ աստղերն են, փայփայում են լճի վերայ հիւսիսի,
Լուռ քամի՛ն է, շնչող չկայ, լոկ խօսքերն են երկուսի,
Թիթեռի պէս երբ հանդէպից տեսաւ տղան ճրագը,
Ջուրը ընկաւ, և լողալով նա հասել է այս փղը:

Ո՛ր, չգիտէք, շատ են սիրում միմեանց երկու ջահէլներ,
Խօսակցութիւն, համբույրներ ջերմ և հրապուրքի մեղմ ժամեր,

Ծանոթ. * Փէրուէնէ (գիշերային թիթեռ), «Փարուանայ լիճ» կամ լինչ-
պէս տեղացիները ասում են «Փարուանու դեօլ» գտնուում է Աղէքսանդրա-
պոլու հիւսիսային կողմը ձգող Կարադաշ լեռնաշղթայում: Այս լիճը երեւի
պատմական «Փառալանն» է (Ջաւաղքում), որ յետոյ ժողովուրդը «Գիշե-
րային թիթեռի լիճ» լեզենդական անունն է տուել:

Աշխարհք չգիտէ, մարդ չի տեսնում, իսկ չի մատնում բնութիւն
Եւ ամէն օր կրկնում է այս սիրային տեսութիւն:

III

Քայց չար հոգին ինչպէս եղաւ խեղճ աղջկան մոլորցրեց,
Թէ կենսական սոսկ աղմուկը նորա միտքը շփոթեց,
Օրիորդը դուրս է գալիս լճի ափը մի գիշեր,
Նորա ձեռին չկար ճրագ, որ սիրելուն գրաւէր...

Իսկ սիրելին ջուրն էր ընկել... Մութ գիշեր է ու քամի՛,
Այս կողմ-այն կողմ նա լողում է, մութ է, չկայ կայծ լոյսի...
Ջրերի մէջ նա շրջում է, նա ճրագ է որոնում,
Եւ յուսահատ կռիւ տալով խոր լճի մէջ խեղդւում...

Այս տեսակ է գիշերային թիթեռնիկը պլտրտում,
Ու միշտ գէպի վառ ճրագը թռչում, բոլորը շրջում,
Ո՛ր, օրիորդ, քո կրակիդ թիթեռ՝ տղան էր անահ,
Օյդ պատճառով լճի անունը մնացել է „Փարուանայ“:

1893 թ.

ԿՈՅՍ ՄԱՐԻՆԸ *

I

Օ՛ր, վառուել են կոյս Մարինի վարդ ալտերը, շրթունքը,
Ջահէլ-ջուլֆատ, զմայլունեցէք, տեսէք դէմքն ու աչք-ունքը.
Ո՛չ Շիրազի վարդն է այդպէս, ո՛չ ծաղկունքը դրախտի,
Ո՛չ էլ Շամամն ու նարինջը հրապուրք ունին այդպիսի:

Նշանով. * Որպէս այս նայեալս եւ մի քանի հետեւեալ լեզուներէ
դուրծողութեան տեղը ժողովուրդը պատմելիս չի որոշում, թերեւ
այդ տեղերը շերտակում չլինեն. սակայն „Շերակի լեզուներ“ անունը
տուր այն պատճառով, որ պատմում են շերտակում:

Քայց վանք մտաւ սիրուն Մարին, չի ցանկանում ոչ մի բան,
Երկինք, գետին, ո՛չ մի փեսայ, ո՛չ չար բարին կենսական,
Իստակ հոգով իրան տուեց աղօթքներին ու պատին,
Երգում կերաւ միշտ, հանապազ զինուոր լինել Քրիստոսին:
Ո՛վ էր նորա միտքը գցել, ո՛վ ցոյց տուել այդ ճամբան,
Մենք չգիտենք ու յայտնի չէ, սուրբէր, թէ՛ չար սատանան,
Աստուած վկայ, արար-աշխարհ «ափսոս» ասաց, Մարին, քեզ,
Կեանքը թողած, լոյս մարմնովդ որ մենաստան մտել ես...

II

Քրիստոնէական վանք կայ կ'ասեն, բայց ճամբորդը, ժողովուրդը
Մօտից անցնում խաչ չի հանում՝ ասես թո՛ւրք է կամ թէ քո՛ւրդ,
Անարգունձ է սրբատեղին... Ո՛ր, այդտեղ հէնց կոյս Մարին
Հոգով-մարմնով ընկաւ, կորաւ... ու վերջ դրեց իր կեանքին. —

Մեղկ աբեղան մենաստանի չխնայեց աղջկան,
Պոկեց, հանեց նորա կրծքից կուսութեան վարդն աննման,
Եւ ժողովուրդն այդ օրուանից միշտ այդ տեղից անցնելիս,
Աբեղայի մութ անունը մեծ զգուսնքով է տալիս:

Եւ „ափսոս“ ու գետեզերքի սիրուն ժայռին է նայում,
Որտեղ Մարին գցեց իրան անդորր գետի ջրերում,
Անգորր գետը լուռ հոսում է, ու խօսում է, ու երգում,
Եւ անցորդին տխրահաչակ արարմունքը այս պատմում...

III

Օ՛ր, վառուել են կոյս Մարինի վարդ ալտերը, շրթունքը,
Ջահէլ-ջուլֆատ, զմայլունեցէք, տեսէք դէմքն ու աչք-ունքը,
Ո՛չ Շիրազի վարդն է այդպէս, ո՛չ ծաղկունքը դրախտի,
Ո՛չ էլ Շամամն ու նարինջը հրապուրք ունին այդպիսի.

Բայց ննջում է կոյս Մարինը կապոյտ ջրի յատակին,
Կանաչազարդ անկողնու մէջ, ծաղկէ պսակը գլխին,
Ջահէլ-շուլֆատ, զուր ման միք գալ՝ էլ չի ելնիլ նա ջրից»
Ո՛ նա սաստիկ վերաւորուեց կեղծ ու վայրագ աշխարհից...

1893. Թ.

Գ Ե Ա Լ Ն-Գ Ա Յ Ա *

I

Լեռը բացուեց... Հարսը ելաւ քօղը գցեց ու նստաւ,
Ապարանք կայ այդ լեռան մէջ, հարսի փեսան լեռն է սեաւ,
Կուրծքը բացել, իր կրծքի մէջ տեղ է տուել, պալատներ,
Որպէս չունին ոչ մի երկրում թագաւորն ու իշխաններ...

II

Ջահէլ-թուրքը սէրը էր գցել համեստ, մաքուր հարսի վրայ,
Երկինք-գետին, չար միտք ունէր-կուգէր իրան կին դառնայ,
Իսկ ժիր հարսի ամուսինը վաղուց չկար ու չկար,
Պաշտպանուելու համար չունէր սիրուն հարսը ո՛չ մի ճար...

«Ջէյրան աղջիկ,— շուրջ թուրքը մէկ օր ասաց ժիր հարսին,
Դու ինձ համար թագուհի ես, տէր ես, իշխող իմ սրտին,
Մուհամմէտի արքայութեան պարտէզներումն էլ անգամ,
Չի լինելու, չկայ քեզ պէս հուրի-փերի աննման...

Արի ինձ մօտ... Կին կը դառնաս... Արի փախնենք իրար հետ,
Չինար հասակ, վարդ ես տեղով... Բաւ չէ խաղաս սրտիս հետ,
Լեռան այծը քոնի նման չքնաղ պարանոց չունի,
Փաղիշահն էլ հարեմի մէջ չունի քեզ պէս գերուհի...»

Ծանօթ. * «Գլխին-դայա» նշանակում է «հարսի ժայռ» կամ «հարսի լեռ», գտնուում է Արագածի արեւելահիւսիսային կողմը, Աղէքսանդրապոլից Երեք ժամ հեռավորութեան վերայ գտնուող երկար լեռնաշղթայում:

Հարսը ասաց— Ոսկի դառնաս, թուրք, չեմ լինիլ ես քեզ կին,
Եւ ինձ համար սարից, ձորից չկայ էլ լաւ ամուսին,—
Փախաւ գնաց թուրքի ձեռից, Գեալն-Գայի մօտ եկաւ.
Հայ-քրիստոնեան կին կը դառնայ թուրքի տղային անիրաւ...

III

«Լեռ, սիրուն լեռ, քեզ եմ խնդրում, պատուիր, կո՛ւլ
տուր ինձ հիմայ,

Սիրուն լեռան հարսը ասաց՝ աղաչելով անխնայ,
Խաչի սիրուն, կին չդառնամ անհաւատին, պիղծ թուրքին,
Հաստատ մնամ իմ հաւատիս... Ե ուրիշի չլինիմ կին...»

Լեռը ուրախ բացուեց, կանչեց— Ե՛կ, քեզ գգուեմ իմ կրծքում,
Հարսը այնտեղ պատսպարուեց, գտաւ իրան փրկութիւն.
Նորա առաջ արքայական պալատներ կան լուռ կանգնած,
Նոցա տէրը ու թագուհին ինքը հարսն է ազատուած.—

Եւ երբ կուգէ, կը հրամայէ՝ շուրջը ծաղկունք կը բացուին,
Եւ երբ կուգէ, կը ցանկանայ— երգեր կ'երգուին քաղցրագին,
Լեռը տխուր ու միայն էր, ճոխ թանկագին գանձերով,
Լեռը հիմայ խիստ հրճոււմ է չքնաղ, սիրուն իր հարսով...

IV

Երեկոյ է. ասող է շողում Գեալն-Գայի գազաթին,
Հարսի աստղն է, նա ելել է, նստել լեռան սուր ծայրին,
Քօղ է գցել, քօղի տակից շուրջն է նայում անդադար,
Հալարտ ու վեհ, ջինջ հայացքով ինչպէս հրեշտակը արդար...

V

Բայց տես, անցաւ վառուած աստղը «Հարսի լեռան» գազաթից,
Լեռը բացուեց... Հարսն իջնում է իր ճոխ պալատը նորից,

Թուրքի տղայ, զուր ես փնտրում, ձեռք չես գցիլ էլ նորան,
Նա վաղուց է պսակուել է, կին է դարձել սև լեռան...

Գիշերները Շիրակ երկրի խրճիթների մէջ անշուք,
Վստահ հարսի պատմութիւնը շատ կըլսէք այսօր դուք...

Շատ է գովում իմ երկրացին նորա վարժունքը ազնիւ,
Նորա բերած գովասանքին չկայ համար ու հաշիւ,
«Ապրի հարսը... ջահէլ-ջահէլ թէպէտ թողեց աշխարհը,
Բայց լոյս դարձուց նորա հոգին Լուսաւորիչ ս. Հայրը...»

Եւ երգում է իմ երկրացին ուրախութեան ժամերին,
Նախահայրերն ու պապերը ոգևորում են հոգին,—
Ջան գիւղացի, աւանդական երկրի զաւակ հարազատ,
Ախպէր, ի՞նչպէս սիրելի են խօսք ու երգերդ ազատ...

1894 թ.

ԽԵԼԱԳԱՐ ՀԱՐՍԸ

I.

Սարե՛րն են լալիս, անտառն է կոծում,
Անտառն է կոծում, ձորը մըմնջում—
Ի՞նչ է պատահել, ո՞վ է ինչ ասել,
Ո՞վ է նկատել՝ «ունք կայ աչքիդ վեր»*:

Չգիտէ աշխարհ, չգիտեն մարդիկ,
Բայց այդ ուղիղ է և շատ ճշմարիտ,
Որ սիրուն Մարօն խելքն է կորցրել,
Ցնորքների մէջ ընկել՝ չէ ելել...

Ծանօթ. * Ժողովրդական դարձուածք, որ դորձ են ածում՝ կամա-
զնայ և քմածին բնաւորութիւնների համար, որոնք չեն սիրում մինչև ան-
գամ այսպիսի արդարացի նկատողութիւն, որ «աչքիդ վերն ունի կայ»:

Պեղձն էլ սիրուն չէր նորա լոյս գէմքից,
Սարի խոտն երկար չէր նորա վարսից,
Աչերը—աստղեր, հասակը—չինար,
Հրապոյրք էր բուրում կրճքից սիրավառ...

Երբ նա դեռ հարս չէր, թագուհի էր նա,
Հազարի սրտին իշխում էր վստահ,
Բնութիւնն ու մարդիկ սպասում էին,
Ո՞ւմ էր լինելու Մարօն ամուսին...

II

Մարօն կին դարձաւ, հարս է նազելի,
Ամբողջ գիւղի մէջ մէկ հատ սիրելի,
Շատ բաղձաւոր է,—հարուստ, լաւ տան մէջ
Իր գեղեցկութեամբ նա տեղաւորուեց...

Չանցաւ վեց ամիս—մի օր իրիկունն,
Մարօին տան մէջ ուշաթափ գտան,
Խառնուեցին իրար... Նորան վերցրեցին,
Եւ անկողնի մէջ տեղաւորեցին...

Նորան չէր օգնում տնական միջոց,
Անխօս ընկած էր, չէր հանում լաց, կոծ,
Մի քանի օրուայ հազիւ աչք բացեց,
Եւ գլխին եկածը մի կերպով պատմեց.—

III.

Սև ձիաւոր էր գէնքով, զրահով,
Երեկոյեան գէմ այդ գիւղն է մտնում,
Շատ տներ թողած՝ նա ձին քշելով,
Տէրտէրանց դռան առաջ կանգ առնում...

—Մարօ, ինչո՞ւ դու փախչում ես այդպէս.

Մարօն պատասխան չի տալիս նորան.

—Մարօ, մօտեցիր, բան եմ ասում քեզ,
ես հիւր եմ եկել քո կեսրարի տան...—

Ձայն չի հանում նա... Ուզում է գնալ,

Մարօն տէրտէրին շուտով իմաց տալ,

—Մարօ, մի գնալ, պէտք չէ իմաց տալ,

Ձամիչ եմ բերել, եկ իմ ձեռքից ան...—

Հարսը սարսում է... Գողում է հարսը...

Զիւղը մօտենում բռնում է վարսը...

Վազում է հարսը, որ իմաց անէ...

Այդպէս ուշաթափ տան մէջ ընկնում է ..*

Այդ դժբաղդ օրից Մարօն ցընդըռուեց,

Երեսի վարդը անցաւ, թառամեց,

Ել չի աշխատում առոյգ, ժիր հարսը,

Ել չի գրաւում Մարօյի վարսը,

Տօն է կամ հանդէս՝ նա չի պճնըռում,

Սարե՛րն են լալիս, արտաւն է կոծում...

1893 թ.

* Մանօթ.* Եիւրակում ջահէլ հարսներ չկա այդպիսի դժբաղդ դէպքեր յաճախ են պատահում, որ չգիտես ինչ պատճառներ լինալու համար: Անկաւ-
կած գիւղացու կնոջ կեանքի պայմանները և բնական կան դրութիւնը դը-
կաւոր պատճառները մէկը կըլինին այդպիսի դժբաղդութեան:

Ա Ն Կ Ո Չ Ա Բ Ե Ղ Ա Ն

I

Ծովակի մէջ փոքրիկ կղզին տարածուել է միայնակ,
Կղզու շուրջը ծառն ու թուփեր մի-մի պարիսպ են անքակ,
Մենաստան կայ կղզու վերայ,—աբեղաներ նորա մէջ,
Իսկ նորանցից մինը ջահէլ՝ ծնողներից նուիրուեց....

Աստուածապաշտ ժողովուրդը այցելում է, ուխտ գալիս,
Աղքատ վանքին, վանականին իրան վայել տուրք տալիս,—
Ծնողների սրտի նուէր, ո՛, դու ջահէլ աբեղայ,
Զգուշացիր, գեղցկուհին ուխտ է գալիս հէնց հիմայ....

II

Բարեհամբաւ ընտանիք է նստած թեթեւ մակուկում,
Սլանում է նուրբ մակուկը՝ ինչպէս որորը ջրում,—
Դուստրը նորա գեղեցիկ է,— թարթիչները նետեր են,
Ո՛, կըսպանեն՝ որի օրտում այդ նետերը թափանցուեն,...

III

Լուսադէմ է... Շատ են պայծառ, շատ են մաքուր աստղերը,
Ղօղանջում են մենաստանի մեղմահնչիւն զանգերը,
Սե ֆարաջան մինչև ոտներն, մինչև աչքերն՝ վեղարբ,
Շտապում են աբեղաներն աղօթքների տաճարը.—

Բայց դուան մօտ ուխտաւորներն չոքած շէմքն են համբուրում,
Իսկ աղջիկը համբուրում է... Աչքերը շուրջն է գցում,—
Նորանց նետերը թափանցում են արեղայի սրտի մէջ,
Եւ անդորր, լուռ սիրտը նորա պղտորում է մէկից մէկ...

Նա չի կարող էլ աղօթել... Սրտում յուզմունք է զարթնում,
Այդ յուզմունքը անյաղթելի մի խորունակ վերք է դառնում,
Նա լուռ ու մունջ և խռոված դուրս է գալիս տաճարից,
Եւ աշխարհի հրապույրները անցնում նորա առաջից...

IV

Ուխտաւորները սլանում են կղզուց մակույկով սահուն,
Կղզու ափին լուռ արեղան կանգնած՝ հեռուն է նայում,—
Վերջնալոյսի ծիածանից վառուել են ողջ ջրերը,
Գրաւում են, հրապուրում են գէպի աշխարհն ու սէրը...

Մակույկի մէջ թիավարը երգ է երգում, մի հին երգ,
Պարզ ջրերը մրմնջում են, շշնջում են մի համերգ,
Ափի վերայ ժայռին կանգնած՝ հեկեկում է արեղան,
Փարաջայի փէշով սրբում արտասուքները դաժան...

Եւ անպէս է աշխարհային կեանքը քաշում, փաղաքշում,
Ու անպէս է նա անարգուած, անպէս միայն է, տրտում,
Որ պարզ ջրերի ալիքները բարիք արած կրկնէին,
Եթէ նորան նոյն այդ ժամին գէպ՝ անդունդը տանէին...

Մակույկի մէջ թիավարը երգ է երգում, երգ հնուց,
Պարզ ջրերը շշնջում են արկածներից շատ վաղուց,
Ափի վերայ արեղան էլ ձայնակցում է այդ երգին,
Ու կորչում են, անհետանում այդ երգերը ախրագին...

V.

Մութ է շուրջը... Խոր գիշեր է... Աղօթքները կատարած՝
Անդորր հոգով քուն են մտել վարդապետներն սրբակեաց.—
«Ամի, վեր կաց, ժամանակն է, ջուրն էլ մեղմ է, հանգարտած,
Շուտ, ամի ջան, այն կողմ անցնենք, քանի մօտ չէ լուսաբաց»:

Քնաթաթախ վեր է կենում ծեր թիավարն իր տեղից,
Ոտք ու գօտին ամրացնելով՝ դուրս է գալիս նեղ խուցից,
— Ի սէր Տիրոջ, որ իմանան... Ի՞նչ ջուղապ տամ, թնչ ասեմ,
Ես հախս առնեմ... Բա դո՛ւ, հայր սուրբ, Տէր, զըւատ տո՛ւր
պրծընեմ...—

Ձայն չի հանում լուռ արեղան... Ափն է դիմում շուտափույթ,
Նա երգուել է չգառնալու մենաստանը բարեգութ,
Մեծ աշխարհը հրապուրում է, գրաւում սէրը կենսական,
«Շուտ, ամի ջան, շարժի՛ր թիեր, շուտ ափ հանիր, քեզ զուրբան»:

VI.

Կանգնած ժայռ կայ կղզու ափին, բարձր է ժայռը ու ամուր,
Շատի սրտին իր պատմութեամբ նա բերում է միշտ սարսուռ.
«Կ'ասեն, աղբեր, ժամանակով մի ջահէլ արեղայ կար,
Չգիմացաւ վանքի կեանքին... ու գլորուեց ժայռից վար...»

Ինքնասպան մարդու հոգին Աստուած թնչալէս ողորմի...»
Բայց մթի մէջ սլանում է մակույկը արեղայի.
«Ամի, շարժի՛ր, յաջող ժամ է... Ջուրն էլ մեղմ է, հանգարտած,
Շուտ, ամի ջան, այն կողմ անցնենք, քանի մօտ չէ լուսաբաց...»

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ

(պատմական-առնչական)

Յաղօթաւ ապաւինի, և տեսանի
ոչ ի քուն երազ և ոչ յարթեութեան
տեսիլ, այլ ի սրտին դոր-
ծարանի երեւութացեալ հոգւոյն
աչաց թաթ ձեռնին աջոյ՝ գրելով
ի վերայ վիմի:

I

Խորհրդի.

Սիրտ են շարժում, կեանք են տալիս ժողովրդի ասուածքներ,
Նոքա լի են անկեղծութամբ, նոքա վառում մեր սրտեր,
Հայ ժողովուրդ, ես սիրում եմ կեանքիդ վիշտն ու խնդութիւն,
Ես սիրում եմ նախնիքներիդ աւանդական պատմութիւն...

II

Տարօնի մէջ համեստ գիւղ կար-նորա անունն էր Հացիկ,
Կաթ է բխում, մէղր է ծորում այդ երկրիցը գեղեցիկ,
Այդ գիւղի մէջ ծնուեց, սնուեց Մեսրոպ Մաշտոցը արդար,
Ներսէս Մեծին աշակերտեց,-եղաւ գիտուն ու հանճար:

Եւ երբ նորան աշխարհային բաղդը ժպտաց կեանքի մէջ,
Երբ ապահով արքունիքում քարտուղար էր նա և մեծ,—
Չկամեցաւ այնտեղ մնալ—սիրտն իղձերով հոգւոր,
Թողեց պաշտօնն, առանձնացաւ ու դարձաւ նա ճգնաւոր...

III

Մի խուսափիր, անցորդ եղբայր, տեսիլք չէ՛ քո աւաջը,
Սուրբ Մեսրոպն է լեռան լանջում, նա լալիս է իր լացը,
Միայնակ է... Տառապանքի գրօշմ է շողում վեհ գէմքին,
Ճակատը լայն, մազերն երկար, սև վերարկով կայ հագին:

Ղուռ ու անձայն, ձեռքը ճակտին, քարի վերայ քաշ նստած,
Նա չի յայտնում միտքը մարդկանց, չի մրմնջում մի բան ցած:

Իսկ նորա շուրջ՝ բնութիւնը—լուռ ու անխօս, ինչպէս նա—
Ձի խանգարում մտածմունքին, ձայն հանելու չէ վստահ,—
Գաշտահաւն է երբեմնապէս հեռուից մեղմիկ ձայն հանում,
Եւ երկնային վառ աստղերը խորհրդաբար շրջնաջում...

III

Վեհ զգացմունք, անշէջ եռանդ բռնկել են նորա մէջ,
Աստուած նորա վառ հոգու մէջ սուրբ զգացմունք արծարծեց.
Նա կոչուած է քարոզելու ժողովրդին անուսում,
Հայոց լեզուով սովորեցնելու Աստուածաշունչն հայերուն...

Բայց նա թնչպէս սովորեցնէ, երբ զրուածքն է յունարէն,
Թարգմանելու համար չկան, չունինք տառեր հայերէն...
Ժողովուրդը խարխալում է, չունի լեզու գրական,
Ձի հասկանում եկեղեցում Փրկչի խօսքերը կենսական...

Ահա յուզուած վարդապետը այդ մորմօքն է մորմօքում,
Հասկանալի լեզուով կուզէ ժողովրդին տալ ուսում,
«Փրկարար Տէր, շնորհք տո՛ւր ինձ, Քո հաւատարմ պահպանեմ,
Քո խօսքերդ, Քո Ս. Գիրքը հասկանալի դարձնեմ...»

IV.

Հողմն է շրջում լեռան լանջին... Ամալի է չորս կողմը,
Մի լեզուով քարին, ձորին, բան է խօսում այդ հողմը...—
Բայց վարդապետն իր վեհ մտքով խորասուզուած է և լուռ...
Գիշեր հասաւ.. Փայլփայլում են երկնի աստղերն ինչպէս հուր...

V.

Ուրախացիր... Տես, Ս. Հայրը տանջանքի մէջ հոգեկան՝
Յոյս է տեսնում, կեանք է զգում, սպասում է մի նոր բան...
Բարձրացրեց նա գլուխը... Նորից ձեռքը ճակատին—
Խորասուզուեց աստուածային երազի մէջ առանձին...

VI,

Այդ հրաշք է, այդ ցնորք է, թէ՛ երազ է անխափան—
Ս. Մեսրոպի հոգու առաջ պատկեր բացուեց դիւթական.
Նա տեսնում է վառ լոյսի մէջ աջ ձեռքի թաթ երևեց,
Վէմի վերայ մանրամասն հայոց տառերը գրեց...

Զի ցանկանում նա սթափուել այդ երազից լուսաւոր,
Վեր է առնում մագաղաթին նա տառերը ձայնաւոր,
Եւ կազմելով «այբբենարան»՝ նա Ս. Գիրքն է թարգմանում,
Եւ հայերէն աւետարան ժողովրդին պարգևում...

Սիրտ են շարժում, կեանք են տալիս ժողովրդի աստածքներ,
Նոքա լի են անկեղծութեամբ, նոքա վառում մեր սրտեր,
Հայ ժողովուրդ, ես սիրում եմ կեանքիդ վիշտն ու խնդութիւն,
Ես սիրում եմ նախնիքներիդ աւանդական պատմութիւն...

1894 թ.

Վ Ա Ն Ա Յ Բ Ե Ր Դ Ը

Խաղում է ծովակ կապոյտ ջրերով,
Փայլում են ջրեր լուսնի շողերով,
Ծփում է ծովակ իր խաղաղութեամբ,
Իր լուռ ափերի նուրբ գեղեցկութեամբ:

Եւ այդ ափերին—ճոխ ու այգաւէտ,
Ինչպէս հրաշալի մանեակ ծաղկաւէտ,
Այստեղ և այնտեղ բնութեան գօտիով,
Կապուած են լեռներ գեղեցիկ շարքով:

Ու շատ աւաններ, մարդաշատ գիւղեր—
Թաղուած են բերրի այգեստաններում,
Եւ հրեշտակային քնով փափկաբեր,
Կարծես կախարդուած՝ բոլորն է նիրհում...

Այնտեղ ծովակի բարձր եզերքին,
Բուսականութեան զարդով ճոխացած՝
Դեռ շատ վաղեմի նախնեաց դարերից,
Հին Վան քաղաքն է ժայռից բարձրացած:

Նա բարձրացել է՝ բնութեան արուեստի
Ոգի ներշնչող հպարտ ամրութեամբ,
Եւ միջնաբերդը նորա ահռելի—
Բազմե՛լ է իրան վեհ գեղեցկութեամբ:

Հպարտ բազմե՛լ է... Նայո՛ւմ է երկինք...
Ասես արծիւ է մութ ժայռի վերան,
Նորա ամրապինդ մի որմի տակին՝
Ահագին վիրապ կայ լայնաբերան:

Սա գնացողին տանում է շատ խոլ*,
Տանում է հեռու՝ խորքերը երկրի,
Եւ ստորերկրեայ ճամբէքով մոլոր,
Բերում հասցնում է յատակը ծովի:

Այստեղ բացւում է մի դռնակ ոսկէ,
Եւ մարդուն տանում դրախտը երջանիկ,

* Ծանօթ.՝ Ոտանաւորի այս լեզենդական մասը վերցրած է Թուրք հը-
նագէտի պատմածից: (Պատմութիւն Բ. մ. Ե. գլխ.)

Այստեղ ապարանք—կիճ ու գոհարէ—
Բազմո՞ւմ են...շողո՞ւմ իսկոյն առաջիդ:

Եւ մշտագալար մարջանի ծառեր—
Սփռում են յաւէտ իրանց ստուերներ,
Եւ յաւերժական հուրի-փերիներ—
ձեմում են այնտեղ՝ պայծառ քան արեւ...

Հազարան-բիւլբիւլը կերակրում է
Այնտեղ մարգարտի շողուն հատիկով,
Եւ փղոսկրեայ վանդակի միջից,
Նա գեղգեղում է հրաշալի ձայնով...—

Մի ակնթարթում նա հազարաւոր
Եղանակներ է աշխուժով փոխում—
Իւրաքանչիւրից՝ նա հազարաւոր—
Նոր նուագներ է յօրինում, երգում...

Եւ անուշաբոյր այնտեղ վարդենիք,
Նորա կախարդիչ երգերի ձայնից՝
Ընկնում են, ընկնում քաղցրութեամբ անվերջ,
Մշտնջենական զմայլմունքի մէջ...

Այնտեղ ծերութեան չկան ծանր օրեր,
Այլ միշտ ժպտում են մանկութիւն և սէր...
Բայց ոսկէ դուռը միշտ փակ է նորան.
Ով որ գէրվիջից չունի թալիսման...

1888 թ.

ՍՏԵՂԾՈՂԻ ՔՂԱՆՅԸ

Երբ ողջը քնեց...Լռեցին ձայներ,
Խաղաղ գիշերը երբ տիրեց երկրին—
Անհաշ բուրեցին գողտրիկ ծաղիկներ,
Եւ ոգին երգեց մի երգ ախրագին...

Խաղաղութիւն է ...Հովն է սօսափում...
Եւ փարում ոգու մազերը չքնաղ,
Ծնչում է բոյսը...Եւ վերեւ՝ բարձրում,
Կապոյտ երկինքը տարածւում խաղաղ...—

Այդ Ստեղծողի քղանցն է անծայր—
Այդպէս տարածուել աստղերով մոլոր,
Ո՛րտեղ է Ինքը—Նա է ողջ աշխարհ,
Նա ջուրն է, Նա բոյս, Նա կեանքն է բոլոր...—

Եւ երբեմնապէս Նա թափ է տալիս—
Իր անծայր քղանցը մեր երկրի վերայ,
Անչափ են թափւում նորա վերայից
Վառվռուն աստղեր...—Լ գուշակում մա՛հ...

Սիրուն է գիշեր...Եւ ոգին կրկնեց
Երկնային կեանքի երգը ախրալից,
Տէրն իր քղանցը ահա թափ տուեց...—
Եւ շատ աստղիկներ ընկան այնտեղից...

1891 թ.

ՎԱՏԻ ԱՂԽԱՐՀԸ

I

«Անբաղդ կի՛ն եմ... Որդի չունե՛մ... Որդիներս մեռնումեն,
Աշխարհ, մարդիկ, ճար ցոյց տուէ՛ք՝ այդ փորձանքից ազատուեմ,
Ի՛նչ ցաւերով ծնում էի, մեծացնում իմ կաթով,
Հողի բաժին դարձան բոլոր՝ ցաւոտ սիրտս տանջելով:

«Դուք իմ ցաւիս մի ճար արէ՛ք, իմաստուններ, գիտուններ,
Ժողովրդի հասկացողներ, պառաւ մայրեր, անույժ ծեր—
Սուրբ չթողի՛, որ ուխտ չերթամ, վանք չթողի՛ առանց մոմ,
Եւ „նետ գցել“, „աղօթել տալ“, պասեր պահել,— երկար ծոմ:

«Ցաւ կա՛յ, վիշտ կա՛յ իմ վշտիս պէս, անբաղդութիւն կա՛յ այսպէս,
Ողջ աշխարհը եթէ ման գաս՝ մէկը կըլինի՛ ինձ պէս,
Անբաղդ կի՛ն եմ... Որդի չունե՛մ... Մեծ է ցաւս, տարօրէ՛ն,
Հասկացողներ, ճար ցոյց տուէ՛ք՝ այս փորձանքից ազատուեմ...»

Որդի ծնաւ անբաղդ կնոջ— ուրախացել է սիրտը,
Բայց ո՞վ գիտէ, երկաթ կ'ապրի, չի՞ նորոգիլ հին վիշտը,
Նորան ասին. «Մի բան միայն կօգնէ ցաւիդ, ա՛յ կնիկ,
Անվիշտ մէկ մարդ պիտի կտրէ որդուդ համար մէկ շապիկ...»

III.

Ընկաւ կինը գիւղից քաղաք, ընկաւ կինը տանից՝ տուն,
Ահա՛ մի մեծ փառաւոր տան՝ նա դանդաղ է մօտենում,—
Մարմարիօնեայ սանդուխներ են ճոխ փռուած քով տարածուած,
Ծառաները համազգեստով շքեղ սրահում լուռ կանգնած:

Շուրջը զուարթ խիտ բոյսերով ծաղկամաններ քարեղէն,
Իսկ վանդակում դեղձանիկը գեղգեղում է տարօրէն...
Երկնչելով մօտենում է կինը— համեստ ու խոնարհ,
Աղաչում է ծառաներից— ներս թողնեն թէ կայ հնար:

Դուրս են մղում հայհոյելով առանց նորան լսելու,
Աղաչում է ու լալիս է, ու չի գնում նա հեռու.
Նորա ձայնից դուրս է ելնում իշխանը հետաքրքիր
Եւ հրամայում, որ ներս թողնեն՝ եթէ ունի մի խնդիր:

Բարձրանում է, ներս է մտնում, լուռ ու կամաց սկսում.
«Տէր-մեծատուն, աղաչո՛ւմ եմ, որդմացիլ իմ որդուն,
Դու ես անվիշտ աշխարհի մէջ, որդուս կտրէ՛ մի շապիկ,
Թո՛ղ երկինքը փոխարէնը ուղարկէ կրկնապատիկ:»

Պալլ, դժնեայ մեծատունը պատասխանեց անվրդով.
— Սխալւում ես, տարաբա՛ղդ կին, վիշտ շատ ունիմ, վիշտս է ծո՞վ,
Ճշմարիտ է՝ փողաւոր եմ, դիրքս բարձր ու յայտնի,
Բայց աշխարհը արգէն գիտէ որդուս վարքը զազրելի:

— Ի՛նչպէս պատմեմ սրտիս ցաւը՝ վատնեց նա իմ մեծ գանձս,
Իսկ դառնագինն այն է, որ նա պղծեց անունս ու կեանքս.
Մի խնձոյքում հերոսաբար նա սպանեց մէկ մարդու,
Արդարաբար աքսորեցին— յաւիտեան չենք տեսնելու:

— Իսկ մեծ որդիս կինը թողած՝ տուն չի գալիս տարիքով,
Խղճուկ հարսըս անմխիթար միշտ ողբում է կսկիծով,
Մեծ աղջիկս էլ ամուսնու հետ չէր հաշտւում, ունէր դաւ
Ո՛ւր է հիմայ, ո՞ւմ հետ ապրում, մեզ յայտնի չէ՛ այդ բնաւ:

— Ո՞վ կարող է լսել, տանել, լացն ու կոծը ամուսնուս.
Գանգատները ու ողբերը՝ գիշերները մինչև լոյս,

Հանգիստ չունիմ... Քուհս կտրած... Կինս հիւանդ... Ես տկար...
Աշխարհ գիտէ, Տէրն է վկայ, — չկայ ինձ պէս ապիկար...

— Հարցո՞ւր, կ'ասեն, վաճառականը գուցէ, որ վիշտ չունենայ,
Իսկ ինձ համար կեանքը թոյն է, սարսափելի ինչպէս մահ...
Անբաղդ կինը ոչինչ չասաց, ելաւ — անխօս ու լռիկ,
Ու փողոցում նա ներս մտաւ հարուստ խանութը մօտիկ:

IV.

Հաշիւների վերայ՝ լուռ, մունջ — վաճառականն է նստած,
Դէմքը մռայլ, հոգսերով լի, փնթփնթում է մի բան ցած,
«Աղա՛, խնդրեմ, ողորմացի՛ր, գիտեմ զուրկ ես դու վշտից,
Շապիկ կարէ դու քո ձեռքով, որ ազատուիմ փորձանքից:»

Վեր բարձրացուց գլուխը, նայեց, ասաց կոպիտ, խստագին,
— Ի՞նչ ես խօսում, ցնորուած ես, քննչ փորձանք է, անմիտ կին,
Ե՛կ փորձանք տես, խելագարուիս, ես չեմ ապրում իմ կեանքով —
Կարճատեսին քնչպէս պատմեմ, որ փորձանքիս չափն է ծով...

— Միլիոն արժէք շոգենաւս՝ ծովի յատակը անցաւ,
Իսկ նա վաղուց դրամատան մէջ յայտնուած էր իբրեւ գրաւ,
Պահանջում են... Ո՞րտեղից տամ, — արժեթղթերս են ընկել,
Այս դրութեամբ ես կարո՞ղ եմ որ և է գործ սկսել:

— Չամուսնացած իմ եղբայրս էլ շատ է վատնում անհաշիւ,
Իսկ հիմայ էլ նեղ միջոցիս՝ պահանջում է մաս լրիւ,
Բայց չեմ կարող, պարտական չեմ պատմել սիրտս լիովին,
Սէրն Աստուծոյ, դուրս եկ գնայ, կըզայրացնես ինձ կրկին: —

Ասաց՝ զարկեց նա ճակատին, նորից գլուխը կախեց,
Կինը անձայն ելաւ դռնից, դանդաղաբար նա շարժուեց:

V.

Լայնատարած փողոցի մէջ՝ անցաւ երեք՝ թէ չորս տուն,
Նեղ փողոցի մի անկիւնում արհեստաւորն էր բանում. —
«Բարի՛ լոյս քեզ, ասեմ, աղբէր, էլ քնն ծածկեմ ես քո քով,
Խնդիր ունիմ, անվիշտ մարդ ես, շապիկ կտրէ քո ձեռքով:»
— Ի՞նչ կայ, հարցրեց արհեստաւորը... Կինը նորան բացատրեց,
— Ես փշանամ, քո՛ւրս, մէրս, եթէ սուտ կայ խօսքիս մէջ.
Աստուած գիտէ, ի՞նչ խեղճութիւն, ի՞նչ դառն օրեր եմ քաշած,
Իսկ հիմայ էլ՝ ուրիշ որդոց տէր, չեմ հասցընում օրուայ հաց...
— Քանի տեսակ էլ ցաւ կըլինի, — տղայ չունիմ, օգնական,
Բոլորն աղջիկ, — մեծը տասչորս, ինքն էլ կաղ է ու անբասն,
Իսկ փոքրերիս մէկը շիւ է, բայց խելօք է, տնարար,
Կինս էլ տարուայ ուրիշ ամիսը — հիւանդ է ու ցաւագար: —
«Էլ քնն ասեմ, աղբէր, գիտեմ, ճշմարիտ է ասածք,
Մնաս բարով, ելնեմ երթամ... չնորոգեմ քո դարձը...»
Ասաց՝ ելաւ կամաց-կամաց... Նա դուրս եկաւ լայն ճամբան, —
Ահա խմբով ոտնաւորներ նորա առաջ դէմ դիպան:

VI

Առոյգ եզներ խնրտեաշ, կանաչաւ կամարաձև պոգերով,
Տուն էր քշում երկրագործը և երգում էր անվրդով.
Ճօճում էին անասուններն — պարանոցները կախ-կախ,
Գնում էին յոգնածները հանգստութեան մինչև վաղ...

Իսկ յետևից սայլին դրած բերում էին գութանը,
Գիւղականի կեանքի, մահուան դատաւորն ու դիւանը,
Ուսերին փոցիս ու գերանդին... Քաղից պրծել են արդէն,
Հարս ու աղջիկ մարդկերանցով դէպ տուն վերադառնում են...
Խոնջացել են ձեռք ու ոտքեր... «Բարով անուշ քուն մտնէք»,
Մօտենում է երկրագործին ու խնդրում է կինը հէգ՝

«Աղբէր, գիտես, նոր բան չասեմ՝ բաղդաւոր ես քեզ համար,
Դու քրտինքիդ աշխատանքով ապրում ես միշտ անդադար.

«Իրաւունքը ձեռքիդ մէջն է, որքան կուգես՝ դու տէր ես,
Քաղաղութեամբ գործդ ես տեսնում, ոչոքի էլ պէտք չունես,
Ի՞նչ ասել է վիշտ, տառապանք, չունիս ու չես ունենալ,
Աղբերացո՛ւ, — բարի գործ է, շապիկ կտրէ ինձ համար:»

— Աստըծուն է յայտնի, քո՛ւրս, ես քեզ թնչպէս համոզեմ,
Լաւ էր անհաց ես մեռնէի, քան թէ այսպէս տանջուեմ,
Թող ողորմի՛ տէրը հոգուն — իմ հանգուցեալ հայրս ծեր —
Նեղն էր ընկել — հինգ կոտ ցորեն իրան պարտք էր վերցրել...

— Ահա ես էլ ծերանում եմ, — ասէ՛ք չեմ բացել այդ պարտքից.
Հինգն եղելէ՛ հարիւր տասնհինգ. հէնց որ պրծնում ենք կալից —
Գլխիս վերև պարտատէրը կանգնում չափում է, տանում...
Մնացածն էլ միւս տարի... Իրան պակասը հաշուում...

— Փառք Աստուծոյ... չըխնայեց, եղբօրս, իմ որդիներ...
Իրան գործն է... Կարամ խօսել... Պէտք է խօսքը կատարել...
Համա՛, քո՛ւրս, Աստուած գիտէ պարտքից աչք չեմ բաց — անում...
Հարկ է, բեկնոր, ուշուտ է... գիտես գեղի խեղճութիւն...

— Աշխատանքը, Աստուծոյ բերքը, դա՛նք վաստակ շատ քաղցր են,
Բայց տեսնո՞ւմ ես՝ գլխիդ վերև պարտատէրեր բուսնում են,
Կարամ չտալ, տաս էլ՝ էլի չես պրծնիլ մէկ անգամ,
Կ'երթայ այդպէս որդոց որդի ու կըլինի ժառանգական: —

Մի «անխ» քաշեց երկրագործը... Իրա՛ւ, սրտից էր «ախ»ը,
Ի՞նչպէս խոր են արմատ գցել կեանքի նեղ օրն ու վախը,
Անբաղդ կինը էլ ձայն չհանեց, զգաց խեղճի դրութիւն,
Շարունակեց ճամբան դնալ՝ անխօս կերպով ու տրտում...

VII

Համագգեստով հին ու խանկրած, վտիտ, գունատ ու անձայն,
Թղթերի մէջ կարծես թաղուած՝ գիր էր անում պաշտօնեան,
Փռնչում էր երբեմնապէս — ձայներ հանում բերանից,
Ծխախոտի ծխով ծածկում գլուխը գուրկ մագերից:

«Աղա՛, ինչո՞ւ դու քո կեանքում պիտի տեսնես նեղութիւն,
Փառք Աստուծոյ, ամէն ամիս ռոճիկ ես ստանում,
Աղաչո՛ւմ եմ, օգնի՛ր ինձ դու, որդուս կտրի՛ր մի շապիկ.»
Անբաղդ կինը պաշտօնեային ասաց ձայնով իւր մեղմիկ...

Սա փնթփնթաց, ձայն չըհանեց, թերթեց թղթերն ու խառնեց,
Յետոյ դարձաւ կնոջը նայեց և իւր գիրը շարունակեց,
«Ի՞նչ կըլինի, աղա՛, դու ինձ միթա՛րիչ մի խօսք տո՛ւր»
Անբաղդ կինը կրկնեց խօսքը պաշտօնեային անխօս, լուռ:

— Լա՛ւ ես ասում, ա՛յ կին, նորան պատասխանեց պաշտօնեան,
Գուցէ կեանքում լաւ ապրէի՝ համ չառնէի նեղութեան,
Եթէ սկզբից՝ մինչև օրս մենակ գլուխ լինէի,
Եւ ստացած ռոճիկս լոկ ինձ վերայ ծախսէի:

— Բայց եկ դու տես, ամուսնացա՛յ՝ նոր ցաւ գտա՛յ ինձ համար.
Շնտանիքս տարէց տարի բազմանում է անդադար,
Երկու հոգուց դարձել ենք — ութ, հա՛ց են ուզում՝ հագնելիք,
Ռոճիկս էլ նոյնն է մնացել, չունիմ ուրիշ առնելիք:

— Անտանելի՛ բան է դարձել այս աշխարհը ինձ համար,
Աղքատութիւնը յարձակուել է վրաս աչքերով հազար,
Ահա կարծես ուզումէ՛ նա կնոջս, որդոջս կլանէ,
Բայց թողել է մի ժամանակ, կարծես խղճում, խնայում է:

— Հաւատա՛ ինձ, այնպէս մութ է, ա՛յնպէս մռայլ ապագաս,
Հոգսերի մէջ, տառապանքում ինձ կըփրկէ լոկ օրհաս,

Յոյս էլ չունիմ, որ երբ և է լաւանալիմ դրութիւն,
Մնաս բարով, շտապում եմ, ունեմ ձեռքիս գրութիւն...—

Ասաց, դարձաւ... և թափ տուեց իւր գլուխը դարաքաշ,
Իսկ կինն ելաւ և մօտեցաւ եկեղեցուն սրբատաշ,...

VIII.

Եկեղեցու պարսպի տակ նստած էին շատ ծերեր,
Այդպէս նստած միշտ խօսում են, պատմում անցած շատ անցքեր.
Մօտենում է նոցա կինը, խնդրում որ մի ճար անեն.
«Դուք փորձու՞մ եք, շատ էք տեսել կեանքում ցաւեր տարօրէն.

«Սակայն գիտեմ, այդ չէր կարող ձեր մէջ դառնութիւն գցել,
Ամենայն բան տեսած, լսած՝ դուք դարձել էք իմաստասէր.
Ուրախութիւն, խորին վշտեր հաւասար են ձեզ համար.
Ի՞նչ կըլինի, շապիկ կտրէք՝ հագնի որդիս մէկուճար:»

Ծերերից մին տատանելով իւր գլուխը ալեւոր՝
—Ա՛յ կին, ասաց, չեմ հասկանում, դու պատմում ես բաներ նոր,
Բայց թէ ես եմ աշխարհն անցել, ես եմ ապրողը երկար,
Մինչև օրս, էլի կասեմ՝ «Փո՛ւչ ու դադարի է աշխարհ»:

—Լուսամուտի նման բան է՝ մարդիկ կուգան կրնայեն,
Էլի նորից յետ կըդառնան մարդիկ՝ ինչպէս եկել են,
Բայց լաւ կըլինի չգան նայեն լուսամտից սոսկալի,
Բացի ցաւից, տառապանքից բան չեն տեսնիլ հիանալի...—

Կամաց կերպով գլուխը շարժեց ու հեռացաւ ծերերից,
Մտքում ասաց. «Աշխարհի մէջ մի՞թէ չկայ մարդ անվիշտ,
Էլ ո՞ւմ դիմեմ, ափսոսում մնամ—առանց դեղի, հոգատար,
Չէ, ես կ'երթամ տէրտէրի մօտ՝ նա իմ ցաւիս կ'անէ ճար:»

IX.

Ծածկուած գէմքով նա ներս մտաւ, աջը առաւ՝ «Օրհնե՛ա՛ տէր».
—Աստուած օրհնէ թնչ կալ, քո՛ւրս, չլինի բան է պատահել—
«Տէր հալը, ասաց, քիչ կանգ առաւ... Համարձակութիւն չլինի—
Բացի քեզնից ոչ ոք չկայ, որ առանց ցաւի լինի:

«Աղաչո՛ւմ եմ, ոտքդ եմ ընկնո՛ւմ, տէր հալը, ների՛ր իմ խօսքիս,
Մի շապկացու դու քու ձեռքով կտրի՛ր, հագնի իմ որդիս...»
Մէկ անգամից այդ խօսքերին չպատասխանեց քահանան,
Դուրսը կախեց, «տէր-ողորմեան» քաշեց ու ասաց նորան...

—Միամիտ ես, դու Ս. Գրքից օրինակ առ խրատալից,
Մեծատնից մինչև բանուորն՝ երբէք ազատ չեն վշտից,
Մի՞թէ հօտիս խեղճութիւնը ցաւ ու վիշտ չէ ինձ համար,
Իսկ մարդկութեան հնարաւորէ՛ առանց ցաւ ու վիշտ մնալ.

—Չշմարիտ է, մարդիկ կեանքում վարձատրում են մեզ առատ,
Բայց թնչ օգուտ՝ շատ ժամանակ մենք տխուր ենք, լուսահատ,
Քո՛ւրս, երբէք սնոտի բաներ պէտք չէ մտքից անցընել,
Ս. Գիրք կարդա՛, Տէր Աստըծուն հաւատա՛ դու անձնուէր...

—Կարո՞ղ ես դու անվիշտ գտնել համայն արար-աշխարհում,
Թէպէտ երկրի արքաները քիչ են տեսնում նեղութիւն:—
Ելաւ կինը, աջը առաւ, լուռ ու անխօս դուրս գնաց,
Մեծ արքայի պալատ կ'երթամ, ոտքը կ'ընկնեմ նա առաց...

X

Մեծ քաղաքում շքեղազարդ ճոխ պալատն է բարձրանում,
Նորա ծայրեր խիտ ծառներից հագիւ-հագ են երևում,
Սրահի մէջ շատրուանը մարգարտափայլ հոսանքով—
Ջուր է գլորում, երգէ երգում—յաւիտեան կեանք անվրդով..

Արեգակի շողերի տակ՝ հարաւային ճոխ բոյսեր
Փայլփայլում են... ու բուրում են անդորրութիւն, անվիշտ սէր
Իսկ ծաղիկներ, հազարերանգ, սքանչելի փայլերով,
Դրախտային թռչունների երգն են լսում անվրդով:

Վիշտ կ'որոնես այդ սահմանում, նա այդտեղ չի լինելու —
Զուգուած նաժիշտ, ծառայողներ լսում են պատրաստ և հլու,
Դու, անբաժնի կին, մի ուշանալ, այդտեղ կըլինի անվիշտ մարդ,
Մեծ թագուհին կ'ազատէ քեզ նեղութիւնիցդ անպարտ:

Սրահի մէջ մտաւ կինը, հարցնում է թագուհուն,
Երբ անարգել մօտը տարան, — նա փաթաթութեց ոտքերուն,
Բարձր ձայնով նա լալիս է, ջերմ համբուրում է ոտքեր,
Իսկ թագուհին հարցնում է՝ «Ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ է եկել:»

«Ողորմացող տէր-թագուհի, տուն չթողի ման եկայ,
Մարդ չթողի, որ հարցնեմ՝ ցաւիս համար դարձան տայ,
Թէ մեծատուն, — վաճառական — արհեստաւորն ու տէրտէր —
Ողջի սրտում վիշտ կար, խոր ցաւ, ողջը ունէր գանգատներ:

«Միայն դու ես, իմ տիրուհիս, աշխարհի մէջ առանց վիշտ,
Քո պալատդ է առանց ցաւի, քու հոգիդ է միշտ հանգիստ,
Խնայիր ինձ, ոտդ եմ ընկնում, դու ես միակ իմ յօյսը,
Շապիկ կտրէ որդուս համար, որ վառ պահես իմ յօյսը:»

Լուռ կանգնած էր վեհ թագուհին, խորհրդաւոր հայացքով,
Նա չէր խօսում, մտածում էր՝ լարուած գաղտնի խորհրդով,
Յետոյ ասաց. — Ա՛յ կին, շատ եմ խղճում վերադ տիրապէս,
Բայց այս գիշեր կ'աց պալատում, դու, բաներ կան, կըտեսնես. —

XI

Մութն իջելէ... Լուութիւն է շուրջը շքեղ պալատի,
Սօսափում են տերւները... Բուրում ծաղկունքն հրաշալի...

Շատրուանը նոյն լաւտեան անդորրութիւնն երգելով,
Գլորում է նուրբ հոսանքներ մարգարտափայլ շիթերով:

Փայլփայլում են գոհար-աստղեր... Ո՛ր, ցանկալի ախորժ կեանք,
Կասկածաւոր, մի պղտորիլ միտքդ, մի փնտռի փորձանք,
Բնութիւնը հաստատուն է, նա չի մատնում, չի խափում,
Բնութեան մէջ Մեծ Աստուծոյ հոգին անվերջ է շրջում...

Բայց մեծ արքան չէ անվրդով, հոգին վառ է կասկածով,
Խիստ կասկածով, որ վերջապէս վրէժի փոխուեց սոսկ կերպով,
Չարախնդանց կամ յիշաչար, ուրախացիր հոգեպէս,
Արքան պատիժ է վճռել իր ամուսնուն՝ ընծայ քեզ...

XII

Չքնաղ կին է նստած լալիս ննջարանում փառաւոր,
Հասարակ կին չէ լացողը, թագուհի է սգաւոր,
Նորա կոծից, հառաչանքից անգամ բոյսերն են սարսում,
Անգամ քամին երբեմնապէս դադարում է ու լռում...

Ո՞վ կարողէ վշտացնել մեծ թագուհուն աշխարհի, —
Կասկածել էր տիկնոջ վերայ հարուստ արքան սոսկալի.
Երբ նա մի օր գնացել էր անտառ որսալու համար,
Իբրեւ տիկինն ընդունել է իւր մօտ արաբ-սիրահար.

Եւ խիստ յուզուած նսեմ լուրից սպանեց արքան արաբին,
Նորա դիակը զմռսելով ընծայ տուեց տիկինին.

«Դիտեմ, քեզ շատ ցաւ է ու վիշտ, առանց սորան ապրելու,
Այդ պատճառով ամեն գիշեր սորա հետ ես քնելու:»

Այդպէս ամեն երեկոյեան — սարսափահար ու տխուր —
Դիակի հետ մենակ նստած՝ լաց է լինում նա ամուր,
Նրա ձայնից, հառաչանքից անգամ բոյսերն են սարսում,
Անգամ քամին գիշերուայ մէջ դադարում է ու լռում...

XIII

Լուսթիւն է պարտեզի մէջ... Հոգինքը չեն իսկ լուռ...
Մեծ թագուհին լաց է լինում,—սարսափահար ու տխուր,
Այդքան մեծ վիշտ ու վիշտ, Աստուած, արարաշխարհում,
«Նաժիշտ կանչիր անբախտ կնոջ՝ տեսնի թող այս տխրութիւն»:

Ներս է մտնում արքայական ննջարանը փառաւոր,
Անկողնի մէջ արքան չկայ, իսկ թագուհին սգաւոր,
Ձկնայ ալետեղ ամուսնական քնքոյշ սէրը երկնաձիր,
Անկողնու մէջ թագուհու հետ մի սև դիակ կայ զազիր. .

Սարսափում է անբաղդ կինը.. Իսկ թագուհին վշտացած՝
Հառաչում է ամօթանքից, թախծում ցաւից բորբոքուած.
—Ի՞նչ պատահաւ, տէր-թագուհի, հարցնում է անբաղդ կին,
Ի սէր Աստուծոյ, միակ յոյսը դու ես երկրի երեսին:—

Բայց սիրտ չունի նա պատմելու... Երևոյթն է պերճախօս,
Արքայական պալատի մէջ վիշտը մեծ է, բնորոշ...
—Անվիշտ չկայ աշխարհի մէջ, իսկ ես անբաղդ չեմ երբէք,
Եթէ ողջի ցաւն ու վիշտը իմիս հետ համեմատէք:—

Ասաց կինը, դարձաւ իւր տուն՝ անդորր սրտով ու հանգարտ,
Ողջ աշխարհին պատմեց այս դէպք, որ չի լինիլ անվիշտ մարդ,
Ահա այսօր ժողովուրդը կեանքի դժուար ժամերում,
Միշտ կրկնում է, «Վիշտն ընկեր է ամէնքի հետ աշխարհում»:

Ժ Ի Ր Ա Կ Ի

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ր Դ Ե Կ Ե Ն Կ Ե Ն Ք Ի Ց

ՀԱՅՐԻԿԸ ԳԸՂԹԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏ*

I

Յաւի մէջ է, խեղճութիւնից աչք չի բանում ամբողջը,
Նորա լացից սիրտ կըծակէ, և կըխղճայ ոսոխը.

Ի՞նչ պատահեց, հայ ժողովուրդ, որ լալիս ես, տառապում.՝

— Աղբերացու, իմ երկրացի, շատ նեղ օրով եմ ապրում. —

— Հա՛ցս չեկաւ, սով է հասել ամբողջ առատ իմ երկրիս,
Սով է հասել, հնար չկայ, ինչո՞վ պահեմ ընտանիս,
Իսկ հարեան քուրդը չի տալ՝ մի օր ուրախ աչք բանամ,
Իմ քաջածու նեղութեանը չկա՛յ հաշիւ ու սահման... —

Յաւի մէջ է, խեղճութիւնից լաց է լինում, հառաչում,
Մեծ աշխարհը, հարո՛ւստ մարդիկ, քար են, ձայնը չեն լսում,
Ո՞րին պատմէ սրտի ցաւը, ո՞վ կըլինի օգնական,
Թէպէտ ամբողջ ոչնչանա՛ս, թէպէտ կորչի՛ս յաւիտեան...

II

Բայց մի մեծ յոյս դեռ չէ հանգել ժողովրդի սրտի մէջ,
Նա կըպահէ, նա կեանք կուտայ, հոգեծաւալ մի կեանք մեծ,
Ոյժ է առնում ժողովուրդը, ճամբայ ընկնում Ս. Աթոռ,
Նորա յոյսը, ապաւէնը, Ս. Հայրիկն է հոգեւոր:

III

Ի՞նչ է լցուել մեծաքանակ ժողովրդի այդ խումբը
Հնադարեան սուրբ վանքի մէջ, կազմել այդ մեծ ակումբը,

*Ծան. Այս ոտանաւորը գրուած է այն բուռն ոգեւորութեան ներքոյ, երբ ամե-
նայն հայոց Հայրապետը առաջին անգամ բարեհաճեց ժամանել Ս. Էջմիածին:

Ո՛ր խտ է եկել, աղօթելո՛ւ. այո՛, ջերմ է ուխտացել,
Նա եկել է իստակ սրտով իրան հօրիցը խնդրել:

Լո՛ւս է, խաղաղ—համեստաշուք վեհարանը Հայրիկի,
Դուռն առջև խուռն ամբոխն է, ճամբայ չկայ ոչոքի,
Ամէն-մէկը աշխատում է, կուգէ հօր աջն համբուրել.
Տեսնել նորա լոյս երեսը, յետոյ այնտեղից մեկնել.—

„Հայրիկ, Հայրիկ, մատաղ ենք քեզ, մատաղ ենք քո ս. անուան,
Արժանացնո՛ւր սուրբ աջդ առնենք, էլի գնանք մեր ճամբան,
Հայրիկ, Հայրիկ, միայն դէմքդ տեսնենք՝ յոյսերս զարթնի,
Ել չենք մեռնիլ, թէպէտ խեղճ ենք, անտէր ենք ու անօթի»:

Կտրատում է մեծ ծերունու գլխոյ սիրտը հայրական,
Ի՞նչպէս ելնի, թնչպէս տեսնի աղիողորմ, անկենդան
Այդ պատկերը ժողովրդի, թնչպէս մնայ անտարբեր,
«Հայրիկ, Հայրիկ, մեզ խնայիր, մեզմի՛ թողնիլ դու անտէր»:

Ել չի կարող Հայրապետը զսպել սրտի իւր յուզմունք,
Դուռն է գալիս նա պատշգամբը, աչքերն աղի-արտասունք,
Աստուածային նորա դէմքը ամբողջ՝ գո՛ւթ է, ամբողջ՝ սէր,
Վեհ է հայացքն, պատկառանք է նորա շքեղ ալիքներ:

Նա կանգնում է, աջ է տալիս, երբ խօսում է ժողովրդի հետ—
Ել չի կարող ծածկել վիշտը... և արտասուքն հետզհետ
Թափթափւո՛ւմ են... Սրտաշարժ է նորա սրտի հեկեկոյ...
«Ինչո՛ւ եկաք, տուն, տեղ թողիք, թշուա՛ռ ժողովուրդ հայոց»:

Պատուիրում է փող բաժանել . «Ո՛ր տեղից էք, երբ ելաք,
— Խարբերթու եմ... Խնուսու ենք... Ոստանիկից մեք եկաք...»

Ամէն-մէկին աջը տալով՝ սրտով օրհնում է նոցա,
Մխիթարում է, գուրգուրում է, իւր խօսքերով անխնայ...

Բայց ամբոխի միջից մի ծեր—գողգոջ ու շատ ալեւոր—
Առջև գալիս, վար է ընկնում ոտքերի մօտ իւր ս. հօր,
Համբուրում է, գուրգուրում է, փաթաթւում է ոտներին.
Չափ ու սահման չկայ նորա արտասուքին ու լացին...

Բարձրացնել է տալիս, ասում գլխոյ Հայրիկը նորան.
«Ո՛վ ես, այ մարդ, հերիք ողբաս, մե՛ղք ես վշտումես այդքան,
Ո՛ր տեղից ես, թնչու այդպէս սիրտդ յուզուած է, տխուր,
Այդ հասակիդ թնչպէս եկար, բարձ, պատմիր ինձ ամուր»:

— Հայրիկ, մատաղ լինիմ քեզի, դու ո՛ւր թողիր Ս. Խաչ վանք,
Դու ո՛ւր թողիր մեպի անհայր, մեզի անտէր ու անկեանք,
Հայրենիքէդ, ես Վանէն եմ եկել, խապար եմ բերել—
Քեզի պատմեմ, սիրտս իջնի, քեզի պատմեմ մեր ցաւեր...

Իսկ Հայրիկը՝ երբ որ լսեց անունը հայրենիքի,
Սաստիկ յուզուած չկարեցաւ լսել պատմածը ծերի,
Մեկնեցաւ իւր վեհարանը տխուր սրտով վշտացած,
«Այտեղ կըլինիս, քեզ կըտեսնեմ ծեր վանեցուն նա ասաց...»

1894 թ.

ԱՍՏՈՒԱԾԱՄՕՐ ՏՕՆՐ

I

Չանգն է ղօղանջում—այնպէս տարաժամ,
Եւ խորխտալի, վառ հնչիւններով,
Նորա ալիքներ հանում են վեհ ձայն,—
Կոչնում են... սրտե՛րը լցնում եռանդով...

Մի ակնթարթում ժողովուրդն արագ
վեր ելաւ տեղից... Հասկացաւ արդէն
Այդ խորհրդաւոր զանգի եղանակ,
ժողովրդի ոգին զարթնեց համօրէն...

Ամբողջ երկիրը շրջագայելով,
Ջարկուած սմբոխին մխիթարելով,
Փրկելով նորան խիստ աղէտներէց—
Եւ երկնից զրկուած սոսկ ցասումներէց,—
Գանձերով, փառքով Աստուածածինը *)
Խորանն է դառնում—տունը դարմանիչ,
Հայ արհեստաւորն որդիքն ու կինը—
Գնում են բռնեն նորա փէշերից...

Հոգեկան աւիւն, երբ ժողովրդեան
Չարատանջ կեանքը ձգտում է բարձրին...
Հոգով է ապրում .. Շատերը անցան—
Բանուոր, գործաւոր և մարդիկ կարգին...

Քեզ են հանդիպում Յիսուսի ծնող,
Բուռն թախծանքով լցուել է սիրտը
Քո ժողովրդի,—Դ՛ո՛ւ ես ազատող,
Դ՛ո՛ւ ես սփոփող նորա խոր վիշտը...

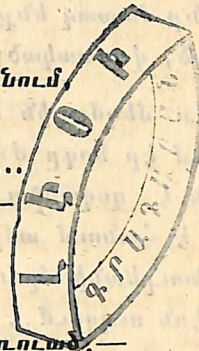
Մոռացան շատերն գործերն ու համար,
Փակեցին շուտով խանութի դռներ,

*) Ծան. Աղէքսանդրապօլի «Նօթնվերաց» Ս. Աստուածածնի պատկերը մեծ
ժողովրդականութիւն ունի Նիքաիոյում: Աղէտների ժամանակ կամ երբ երաշ-
տը սաստիկանալով սպաւնում է արտերին՝ ժողովրդի խնդրանքով այդ պատ-
կերը քաղաքից տանում են գիւղերը և երկար ժամանակ ման են ածում
նորա ցաւերը փառատելու համար. գիւղացիք չեն խնայում իրանց ա-
ւատ նուէրները. Աստուածածինը դառնում է գանձերով. վերադարձին
խուռն բազմութիւն ամեն գասակարգի գնում են նորան գիմաւորելու:

Տօն է, կիւրակի՝ ժողովրդի համար,
Նա ինքը ուղեց այսպէս տօն անել...

II

Ջահգն է ղողանջում... Ամբոխը խռնում,
Գնում քաղաքից դէպի Ախուրեան,
Ո՛ր, ջերմ սրտերի անծայր միութիւն...
Հայրենի գետակ, ջո՛ւր ասպնջական.—
Լսեցէք անթիւ սրտերից բխած
ժողովրդական, ջերմ հնչիւնները,
Եւ խառնէք նորանց ձեր երգին վառուած,—
Երգում է ժողովուրդը, իւր վիշտն ու սէրը...

III

Վրուռջ երկիրը գնացիր, ման եկար, Ս. Աստուածամայր,
Փրկեցիր երկիրը փորձանքից, վշտից զօրքովդ *) անհամար,
Ո՛ր, մենք մատաղ ենք քեզ էլ, զօրքիդ էլ, զօրաւոր Ս. Կոյս,
Յոգնած, վաստակած, երկիրը շրջած—ժողովրդեան յոյս...

«Հաւատով կուգամ փէշդ բռնելու, քեզանից խնդրելու,
Քեզանից խնդրելու, նեղ օրուսս համար՝ որ հաց հասցնես,
Որ հաց հասցնես, ձեռքերիս ոյժ տաս՝ գործս տեսնելու,
Գործս տեսնելու, տունս պահելու—չըլինիմ սև երես...

«Վաղո՛ւց է գնացիր ու խաբար չառանք, կարօտ մնացինք,
Մենք քանի անգամ խորանդ եկանք ու դատարկ տեսանք,
Ու դատարկ տեսանք, դատարկ սրտերով՝ տներս գնացինք,
Տներս գնացինք, լացի՛նք քեզ համար, Ս. Աստուածամայր...

*) Ծան. ժողովուրդը ընդունում է, որ Ս. Աստուածածինը զօրք ունի, այդ
զօրքը նորան հեռւում է, թէ՛ աղէտների և թէ՛ պատերազմների ժամանակ:

«Դու ողջ երկիրը գնացիր ման եկար, ցաւր մեռցրեցիր,
Փորձանքից, վշտից զօրքովդ անհամար երկիրը փրկեցիր,
Ո՛հ, մենք մատաղ ենք քեզ էլ, զօրքիդ էլ, զօրաւոր Ս. Կոյս,
Յոգնած, վաստակած, երկիրս շրջած, ժողովրդեան յոյս»...

Եւ լուռ մեղմագին ելեւջներով
Հնչում էր երգը ժողովրդի սրտից,
Զանգն է ղողանջում իւր ալիքներով,
Ոտքի է հանում ամբոխին տանից.—
Եւ Ախուրեանի մրմունջների հետ
Հանդեսն ուղղում է իրան քայլերը...

1892. Թ.

Ե Ր Ա Շ Տ

Ամբոխը խռնած տարակուսանքով երկինք է նայում,
Այնտեղ փրկութեան յոյսը ամբոխի ծնունդ է առնում:

Շիրակայ դաշտում անձրև չի գալիս,
Հողն է չորացել, հասկը չի լցում,
Շիրակայ դաշտում ամբոխն է լալիս,
Ամբոխը ցաւով փորձանք է զգում:

Ահա լուռութեամբ ժողովուրդ է նա,
Բաց երկնքի տակ՝ հոգով կաշկանդուած,
Խորհրդաւոր է շարժմունքը նորա,
Որպէս սլաքը մրկկից առաջ...

«Դու լեզու չունիս, զգացմունք չունիս,
Շիրակայ դաշտի ջանով ժողովուրդ,

Դու քո պապանձուած երկնքիդ նմանիս,
Ոչինչ չի մնչում շրթունքներդ ցուրտ...»

Բայց չէ, լսում են ձայներ որոտի—
Կենսական կռուի զօրեղ որոտմունք.

—Սուրբ Աստուածածին Շիրակայ դաշտի,
Դու մեզ բարեխօս, Դու մեզ թե թիկունք...—

Այսպէս մաղթելով, որպէս բուռն հոսանք—
Ամբոխը շարժուեց Տիրամօր խորան,
Քահանաների թեւերին դրած՝
Զօրաւոր պատկերը *) բերեց երկրին այց:

Այսպէս ջերմ սրտից տեղալ սկսեց,
Ժողովուրդն այսպէս ջերմեռանդ երգեց.

—Երկիրս չորացաւ, հասկս չի լցում, Տիրամայր ս. Կոյս,
Զրի՛ ենք կարօտ, անձրևի՛ կարօտ, մեռած չէ մեր յոյս,
Մենք վաստակած ենք, մեր աշխատանքը պտղից դեռ զուրկ է,
Տիրամայր ս. Կոյս, մեր ձայնը լսէ՛ Դու անձրև զրկէ.—

—Դու անձրև զրկէ... բերրի երկիրս փորձանքից փրկէ,
Մեր նօթի որդոց հաց հասուր, երկրի դարձը քջացուր,
Խեղճացած սրտիս ձայնը Քեզ հասնի,—լացը Քեզ հասնի,
Տիրամայր ս. Կոյս, մեր ձայնը լսէ, Դու անձրև զրկէ...—

(* Ման. Եօթըվերաց կամ Աստուածածնայ պատկերը, որը գտնուում է Աղէք-
սանդրապոլի մայր եկեղեցում (ս. Աստուածածնայ): Այս պատկերը, ընչպէս
ասում են, շատ հին է և նկարուած է Ղուկաս աւետարանի ձեռքով: Աղէք-
սանդրապոլ բերած է Հասան-Ղալայից՝ 1830 թուին: Աստուածածնայ պատ-
կերը մեծ ժողովրդականութիւն ունի Շիրակում: Ժողովրդի կարծիքով եր-
կիրը երաշտից ազատել կարող է միայն Եօթըվէրը: Այդ պատկերին հաւա-
տում են ոչ թէ միայն այլադաւան բրիտանեանները, այլ և իսլամի հետեւող-
ները, որ և կոչում են «Մէյրամ-Անա»:

Որպէս աղաչանք, որպէս ջերմ բարբառ,
Երկրում տարածուեց և երկինք հասաւ,
Որպէս իսկ գալիք ջրոտ անձրևը սկսեց տեղալ,
Ամբոխի սիրտը իրան երկրի պէս զովութիւն գտաւ:
1889 թ.

ԳԻՒՂԱՅՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

I

Սիրեցի՜ կեանքդ, գիւղացի եղբայր,
Եւ հեռու կեանքում իմ պանդխտութեան՝
Անպատում սիրով երգեցի նորան:
Ես քո գարունդ անչափ սիրեցի,
Երբ նա բացւում էր մանկական ժպտով,
Եւ բնութիւնը պճնում աշխուժով...
Երբոր լեռները գարգարւում էին,
Կեանք էր ներշնչում նոր զարթած երկիր,
Երբ դու գութանով դաշտ գնում էիր...
Բըռով ցորենը—առնոյգ հատիկներ,
Պարզ առաւօտեան սփռնում ու սփռնում,
Եւ Ստեղծողին դու աղօթք անում...
Վերից արտուտը ճուղողում էր քեզ,
Լեռնային կրճքից փախ տուած վտակ—
Սահում խոխոջում էր փրփրաբաշտ:
Արևը իրան արծաթէ շողեր
Պայծառ երկնքից սփռում էր գետին—
Յօղազարդ բոյսերը շողշողում էին.

Ամբողջ բնութիւնը կեանք էր խոստանում
Յանաժ հատիկիդ, ջանքիդ քաղցրաբեր,
Եւ քո մանուկը անհոգ երգում էր...

II.

Սիրեցի՜ ամռան կեանքդ, երբ արդէն
Ոսկով փայլում էր քո ցորենի արտ
Եւ անուշ հովից լինում ալեգարդ...
Այնժամ քո ձեռքդ փայլուն գերանդին՝
Առաւօտ-կանուխ գործիդ կ'երթայիր՝
Հազար փառք տալով արտիդ Պահողին...
Գլորում էիր—վայելուչ, առնոյգ՝
Դեղին ոսկու պէս խոտն ու ճոխ հասկեր,
Գնալով ոյժը քո մէջ վառւում էր.
Ճակատիդ վերայ քրտինքը հեղեղում,
Լցւում էր ջրերդ կրակով եռանդի,
Ու կցում էիր խորից մի «մեանի»...*)
Իսկ կէսօրներին՝ երբ տաքը կ'ընկնէր,
Կային քեզ համար շուքոտ ուռիներ...

III

Աշունըդ կուգար մեղմաշունչ հողմով.
Ջէլրան եղներըդ՝ սիրով ճօճալով,

*) Ծանոթ. «Մեանին» հայ գիւղացու սովորական և սերելի երգն է: Շիրակում այդպէս են կոչւում այն միակերպ (monotone) երգերը, որոնք երգւում են տեղադրար և շատ ձգուած. երգիչը միևնույն ժամանակ պատմում է (երգելով) որ և է՝ ընդհանրապէս տխուր բնավորութիւն ունեցող՝ մի անգը: Այս երգը՝ համարեա միշտ սկսւում է բարձր ձայնանշաններից և աստիճանաբար իջնում է դէպի աւելի ցածրերը: «Մեանին» շատ անգամ արձակ (prosa) պատմուածք է՝ երգելով:

Բարձաժ օրանը կալդ էին գլորում,
Այնտեղ կամերըդ շարժուելով սահում...

Քեզ ես շատ անգամ մօտ տեսնում էի,
Կարմիր շապիկով, մազոտ կոճրձքըդ բաց,
Ծաղկէ թաշկինակ գլուխըդ կապած.

Փայտէ փոցիս ձեռք խուրձ էիր գլորում,
Դու կանչում էիր, դու հրամայում—
Դէզից վար իջնում՝ կամերիդ նայում.

Մըջունի նման՝ մինչև երեկոյ՝
Աշխատում էիր առանց յոգնելու,
Առանց տրտունջի—հոգոց հանելու...

Իսկ երբ երեկոն իջնէր աստղալից՝
Բոլորում էիր ժիր բանուորներիդ,
Դու կանչում էիր ջահէլ հարսներիդ...

Եւ հէնց լեռներից փչեց մեղմ հովը,
Լուսինն էլ ելաւ՝ սփռեց իր շողը,
Թիակըդ առար,

Ծեծածդ տուիր հովին ու զովին,—
Թւում, ոսկի ցորեն ու դեղին դարման,
Այսօր քեզ համար արդէն պատրաստ կան:

1888. Թիւ.

Ս Ո Վ Ը

I

Շղթաների ձա՛յն է գալիս, որտեղից է այդ ձայնը,
Շուրջն է նայում խեղճ հօտաղը—լսում՝ բացած բերանը,
Մարդ տեսած կա՛ր այսպիսի բան դաշտում այսքան ժամանակ,—
Ղօղանջում է, աւելանում շղթայի ձայնն համարձակ...

II

Չտեսնուած վիթխարի է կախուած բարձր երկնքից,
Ո՞վ է կախել շղթաներով զարհուրելուն այդ բարձրից,
Չգուշացիր, սէ՛րն Աստուծոյ, հօտանդ, դաշտում մենակ ես,
Բացի ցուպից, գամբռներից էլ օգնական դու չունես...

Սարսափեցաւ խեղճ հօտաղը... Սա՛ր է կանգնել առաջը,
Չէ, այդ սար չէ՝ շնչաւոր է—ասես գերան է աջը,
Մարդու նման նա խօսում է՝ «Հօտանդ, շուտո՞վ... շտապիր...
Շատ քաղցած եմ, ինչպէս լինի, մի բուռ ցորեն դու ճարիր»...

Ոչ թէ մի բուռ, մի հատիկ էլ, քնչպէս ճարէ հօտաղը,
Երկրի հացը շատ վատ եկաւ—չոր է ամբողջ սանջաղը,
Ի՞նչպէս պրծնի, քնչ ջուղաբ տալ զարհուրելի վիթխարուն...
—Իշխանաւոր, հաւատա՛ ինձ... խնայիր ինձ... չի ճարուում»...

«Յորեն չկայ, մէկ հատ հաց տուր—ես անչափ եմ անօթի»...
Ձեռքը տարաւ մախաղի մէջ—փշրունք չկա՛յ սեւ հացի.
—Աստուած վկայ, ասաց հօտաղը, վախենալով, կրճկուած.
Ս.հա դու տես, իշխանաւոր, փշրո՛ւնք չկայ, ո՛չ թէ հաց...

«Յորեն չունեն, հաց չես տալիս—ես քեզ կուտեմ, քաղցած եմ»...
—Վայ... մի անիր... իշխանաւոր, ես քեզ ոչխար կըմորթեմ.—
Ահեղ քաջը ոսկորներով լափում է ողջ ոչխարը,
Յետոյ կրկին վեր են քաշում, որ չիմանայ աշխարհը:

III

Սարսափեցաւ... Գիւղ է վազում խղճուկ հօտաղը շուտով,
«Ի՞նչ պատահեց, ճանապարհին հարցրեց մի ծեր անվրդով—
Շունչը կտրած. կապուած լեզուով, հօտաղը խիստ վախեցած,
Այդ ծերունուն դէպքը պատմեց—մանրամասն և յուզուած...»

«Լաւ ես արել, որդիս, նորան քաջալերեց ծերը հին,
Եթէ ոչխար չմորթէիր—քեզ կըկլանէր վիթխարին,
Իսկ այդ շատ վատ նշան կըլինէր, այս տարի էլ հաց չէր գալ.
Եւ մարդիկը անօթացած պիտի ուտէին իրար:

Լաւ որ քաջը քեզ չկերաւ,—մարդիկ իրար չեն ուտիլ.—
Լաւ նշան է, լաւ հաց կուգայ—և կըխնդայ խեղճ երկիր,
Աստըծո՛ւց էր, ազատուել ես... Որդի, գիտես, այդ սովն էր,
Ի՞նչ լաւ այդպէս շուտ կշտացաւ, ի՞նչ լաւ շուտ է յետ
դարձել»...

1894. Թ.

Հ Ո Վ Ի Ի

I

Սարի վրայ, արձակ տեղում
Ջահէլ տղան թեք ընկած՝
Հով գիշերին սրինգն—հնչուն—
Քնդցր է փչում—բարձր ու ցած...

Լաւ է սարը պարզ գիշերին,
Գառն եռանդով արածում է.
Կաթոտ խոտը բոյ է գցում,
Յօղը երկնից իջնում է...

Իսկ հովիւը արձակ տեղում,
Հով ու զովի գրկի մէջ,
Սովորական խաղն է փչում—
Տխուր, տրտնւմ ելեւէջ...

Եւ վառ աստղերը գիտելով,
Իր նեղ օրն է մոռանում,
Նոցա փայլմունքը նկատելով,
Իր սիրելուն է յիշում...

II

Դաշտավայրում երկրագործը՝
Դրսում պառկած՝ քնում է,
Իսկ շարժմունքով՝ շրջակայքում՝
Բնութիւնը մնչում է...

Երկրագործի քունն է հանգիստ՝
Վաստակած ու խոնջ մարմնով,
Իսկ հովիւը սարի կրծքից՝
Դեռ չէ դադարել երգելով։—

Նա վառ աստղերը դիտելով՝
Իր նեղ օրն է մոռանում,
Նոցա փալմունքը նկատելով՝
Իր սիրելուն է լիշում...

1890 թ.

ԵՐԿՈՒ ՊԱՏԿԵՐ

I

ԱՄԱՌ

Էն սուր սարն է—սարի վրայ
Վրաններն են տարածուած,
Սրի դուրս եկ, ջահէլ տղայ,
Արդէն գիշերն է բազմած...

Պարզ է, սիրուն... Յօղ է իջնում,
Տղան ելաւ ու քալեց,
Ի՜նչ հիանալի երգ է լսում,
Ջան, աղջիկն է—այդ երգեց...

«Աղջիկ, աղջիկ, հոգնու՛մ մատաղ,
Իմ խոր վէրքին ճար արա՛,
Քո աչերն են—աղբիւր խաղաղ,
Քո մազերն են—թաւիշեանք...»

«Երնէ՛կ շուտով աշունը գար,
Հունձ ու կալից շուտ պրծնենք,
Սարից քշենք ոչխարն ու գառ—
Մեզ ժամ տանեն, պսակուենք»...

Պարզ է, սիրուն... Յօղ է իջնում,
Տղան կանգնաւ ու լռեց,—
Ի՜նչ հիանալի երգ է լսում,
Ջան, աղջիկն է—այդ երգեց...

II.

ՁՄԵՌ

Անուշ ծաղկունքը թօշնեցին,
Սարից գառներ վար իջան,
Յնւրտ է, ձմեռ... Դաշտ ու գետին—
Կանաչ խոտից մերկացան...

Իսկ դու չկաս, անսէր աղջիկ,
Ոչխարն իջել է սարից,
Է՛յ անաստուած, է՛յ գեղեցիկ,
Դու քնչ եղար մեր գեղից...

Ձիւն է, գիշեր... Տղան դրսում՝
Կանգնած՝ երգում է լռիկ,
Ի՜նչպէս տխուր է նա երգում.
«Քեզ փախցրին, անխաղաղ...»

1893 թ.

ՀԱՅԴՈՒԿ . *

Կապուտակ ձին նստել եմ,
Արազին մօտեցել եմ,
Արա՛զ, ինձ մի ճամբայ տո՛ւր,—
Մասիսին կարօտցել եմ...
Ժողովուրդ.

I.

Սարերի միջին, ձորերի միջին,
Ազատ հայ տղան մեծացաւ, ծաղկաւ,
Նորա ջղերը—նորա կոշտ մարմին՝
Կաղնի ծառի պէս՝ ելաւ, ամրացաւ:

«Ինձ նժոյգ տուէք, կանչեց հայ տղան,
Սարերի գրկում էլ չեմ մնալու,
Կըճեղքեմ սար, ձոր,—այստեղից կ'երթամ,
Սրտումս դարձ կայ... Հոտ կայ արիւնի...»

Նստում է տղան... Մթնաշաղն առել,
Լուսնեակն այն կողմից շո՛ղն է տարածել.
Երգում է տղան,—ողջ սարեր թնդում,
Արձագանք տալիս,—արձագանքն առնում:...

Այսպէս է երգում, այսպէս է կանչում.
«Աղբէրներ, ձեր դարդն՝ իմ դարդս մէկ է.
Ես դադար չունիմ իմ հօրս հողում—
Գամ տեսնեմ ուժ կա՛յ ձեռումս երկաթէ»:

Սարերի միջին, ձորերի միջին,
Քամին է խաղում, լուսնեակը շողում,
Ազատ հայ տղան՝ իւր դարդոտ հոգին՝
Այնտեղ է շնչում, այնտեղ տարածում...

II.

Աղբատ տան առջև՝ սարի թիկունքում,
Նորա քոյրերը—սիրուն գեղջկուհիք,
Անուշ, մեղմ ձայնով արցունք են թափում—
Նոքա լալիս են—խիստ սրտաճմլիկ...

«Աղբէր, ա՛յ աղբէր, «ղարիպ»* մի երթար,
Գու անո՛ւշ աղբէր, դու մեր թանկ աղբէր»...
Բայց հայ տղային այդ ձայնը չի գար,
Նա իւրն է երգում՝ շարժ տալով ձորեր:

Ծանոթ.*) (Hajdu) Այսպէս էին կոչւում առաջ Ռենգաբեայում և լեւոյց
Հարաւային Ալաւոնների մէջ այն մարդիկ, որոնք առաջնական բռնութիւննե-
րից փախչում էին սարերը և անտառները, և այնտեղից սկսում էին կամաւօր
կերպով կռիւ մղել: Հայդուկը հասարակ աւագաններից չէ, նա ազնուամերտ և
բարի կորիճ է. վեթիսարի, բարձրահասակ և «դարձեման»՝ եզրիթ: Նա չի
կարող տանել մասնիչներուն և դաւաճաններուն, և երբեք նոցա չի խնայում:

*) Ղարիպութիւն:

«Աղբէր, այ աղբէր, քո ձէնիդ սովրանք,
Մեր սարում մեծցար, մեր մէջը ծաղկար,
Մեր դարդը շատ է, «ղարիպ» մի երթար,
Քո ձէնիդ սովրանք, մեր սարում մեծցար»...

Ձորեր շարժ տալով, իւր երգն երգելով—
Ձէր ուղում լսել իւր քոյրերի ձայն,
Հայոց լեռներում՝ լուսնեակ գիշերով՝
Գնում է տղան, գնում օգնութեան...

1889 թ.

ՇԻՐԱԿԻ ԳԻՇԵՐՆԵՐ

(Հովուերգութիւն—idylle)

Նուերում եմ իմ քոյր Ալեքսիկայի անմուսայ յիշատակին.

Լեռան լանջին՝ տուն կայ կանգնած, ծառաստանում հոտաւէտ,
Նորա շուրջը խաղաղութիւն և դաշտերն են ծաղկաւէտ,
Ընտանիք է այնտեղ ապրում—Հայր, մայր, եղբայր, քոյրերով,
Քոյրերից մին, իմ «մանկիկս»՝ ինձ թովչում է վառ սրտով...

Երեկոյեան երբոր տան մէջ քուն են մտնում հանգստի,
Իսկ մեծ քոյրերն՝ զբաղում են իրանց կարով սիրելի,
Իմ «մանկիկս» չարաճճի շատ չի սիրում անել կար,
Առանձնացած իր եղբոր հետ՝ երգ է երգում ինձ համար...

Ձեն հասկանում նորա սիրտը ո՛չ եղբայրը, ո՛չ քոյրեր,
Իսկ ծնողներն թնչալէս թող տան մանկիկի մէջ վառուած սէր,
Չարաճճին գործն անում է, փունջ է կապում քրոջ հետ,
Այդ փունջերից ինձ է տալիս՝ հօրոտ-մօրոտ ծաղիկ հետ:

Շատ խելօք է ու խորամանկ, ինքն էլ չէ՞ որ փոքր է գեռ,
Հրապուրութեամբ նորա լեզուից, չեմ դադարում գուրգուրել.—
Գիտեմ, որ նա շատ չի քաշուիլ ծնողներից, քոյրերից,
Եւ ինձ կ'ասէ որ՝ «ես չունեմ ոչօք՝ բացի քեզանից»:

Լեռան լանջին՝ տուն կայ կանգնած՝ ծառաստանում հոտաւէտ,
Նորա շուրջը խաղաղութիւն և դաշտերն են ծաղկաւէտ,
Խոր գիշեր է այնտեղ տիրել... Իմ «մանկիկս» անդադար՝
եղբօր սահուն չունգուրի հետ՝ երգ է երգում ինձ համար...

II

«Մենք մենակ ենք լեռան լանջին, մենք միշտ միմեանց ենք
տեսնում,

Ապա, մտածիր, ի՞նչ ձանձրալի կեանք են վարումայս տեղում,
Ասես այգին մեզ համար չէ ծաղկում, պտղում նորից նոր,
Ո՛չ էլ օդի պարզութիւնը, ո՛չ էլ գետի մեղմ օրօր...

«Ի սէր Աստծոյ, ի՞նչ միտք ունի, չունգուրդ ածիր, եղ-
բայր ջան,
Ինչո՞ւ մեզ մօտ մարդ չի գալիս, մեղքը քոն է այս անգամ.
Իսկ հայրիկը ու մայրիկը գնացին շուտով քնելու,
Առանց այն էլ շա՛տ մենակ ենք, առանց խօսել, անլեզու...

«Գիշերներն էլ երբ ամէնքդ անուշ քնով քնում էք.
Հաւատա՞ ինձ, մէկ օր չեղաւ—քնով տաշուիմ ես երբէք,
Շատ անգամ էլ տեղից թռչում, ձայն եմ լսում մեծ դաշտից,
Զլինի՞ նանի պատմած սուրբը դուրս է եկել ջրի միջից...

«Նա ասում էր—Արփաչայից մէկը ելել էր ձիով,
Եւ լողացող մանուկների մէջքին խփել է ձեռքով,
Զեռքի տեղը մնացել է նոցա մէջքերի վերայ.
Երևակայիր, ի՞նչպէս սաստիկ ուժի տէր է եղել դա:

«Սարսափում եմ, եղբայր, ուղիղ, չորս կողմը շա՛տ է դատարկ,
Իսկ խիստ քամին ամէն կողմից գցել է իւր աղաղակ,
Լսեցի՞ր, ծառի ճիւղը պոկուեց—քամին շնորհքը ցոյց տուեց,
Իսկ բուն ի՞նչպէս վատ է կանչում, նա մի չար բան գու-
շակեց...»

Քամու խաղի, ծառ ու ճիւղի խըշխըշոցի հետ ախորժ,
Զունգուրի ձայնն խորիստ է, մե՛ղմ, հնչիւններով իւր որոշ,
Իմ «մանկիկս» առանձնացած՝ իւր եղբօր հետ անդադար,
Մեղմ չունգուրի հնչիւնի հետ, երգ է երգում ինձ համար...

III

«Գիտե՞ս, եղբայր, ի՞նչ են պատմում, շարունակում է աղջիկը,
Մի վիթխարի* շղթաներով վար են կախել երկնիցը,
Հաց է ուզում նա հօտաղից, չի ունեցել հօտաղը,
—Քեզ կո՛ւլ կուտամ, շա՛տ քաղցած եմ, պատասխանում է
բայջը:—

«Աղաչում եմ, ինձ խնայիր.» և ոչխար է նա մօրթում,
Եւ վիթխարին ողջ լափելով, կրկին վեր է բարձրանում,
Իսկ հօտաղը սարսափահար՝ գալիս պատմում է մի ծերի,
Սա ասում է՝ «Լաւ նշան չէ... Լաւ ես արել, իմ որդի:»
Ի՞նչ սաստիկ է սառը քամին դուրսը խըշխըշում, խըշխըշում,
Բարդիները օրօրելով, արմատից է շարժեցնում,
Քունն աչերիդ՝ ծանրանում է, գնա՛, քնիր, կաթոգին.
Երկնքի մէջ հասաւ „կշեռք“, բայց ես փափագ չեմ քնին...»

IV

Նստած տեղը ննջում է նա—նորա եղբայրը սիրալիր,
Իսկ մեծ քոյրը զարթնեց, ասաց՝ «Գնա ընկիր ու քնիր...»
Այդ չի լսում գեղեցկուհիս, նա լաւ գիտէ իւր գործը.
Բան է պատմում նա սարսափով իւր արթնացած քրոջը:
«Վախենում եմ, չեմ քնանում, քոյրիկ, լսիր պատմածիս,
Մի մարդ իրան սպանել է՝ մէկ անգամ մենակ մնալիս,
Շնտանիքը անտէր մնաց, բայց ասում են ինքնասպան՝
Սև շուն դարձած՝ ամէն գիշեր՝ այցելում է բակն իւր տան.»

Մանթի: *) Տե՛ս „Սով“.

Ոչոք նորան չի մօտենում— այդ գլխաքարը շանը սև,
Թափառում է տան չորս կողմը ու գնում է լուսադէմ...
Սարսափելի՛ բան է, քոյրիկ... Ո՞վ էր պատմեց— լսեցի...
Իսկ սատանան միշտ հիւսում է բաշերը եգ ձիերի...—
«Այդ իմացայ անցեալ գիշեր.— ձիու տոփին էր լսում,
Ախոռապանն գնաց— խեղճ ձին շաղախուել էր քրտինքում,
Ասաց «պոչով սատանան» է նստել վերան, չարչարել,
Եւ ապացոյց իւր վարմունքին բաշի մագերը հիւսել...»
Լուսոյ աստղը շողշողում է... Քոյրը նորից քուն մտաւ...
Գեղեցկուհին կամաց փակեց արտեանունքները թաւ...
Եւ ոսկեվառ երազի մէջ, ոգևորուած անդադար,
Շա՛տ հրապուրիչ, անուշ լեզուով՝ երգ է երգում ինձ համար...

V

Խըշխըշում են ուռիները... Սաղարթներից ծաղկաւետ,
Անդորրութեամբ տարածւում է բուրմունքը մեղմ, հոտաւետ,
Իմ «մանկիկս» ստուերի տակ նստած երկինք է նայում,
Պարզ աստղերի կայծերը վառ աչերի մէջ են փայլում...
«Ա՛խ, եղբայր իմ, շատ միակերպ անցնում են իմ օրերս,
Ի՛նչպէս սիրտս էլ մերթ տխրում է, արտասւում են աչերս,
Ես չգիտեմ, կարո՞ղ ես դու սրտիս յուզմունքն հասկանալ,
Ո՞րտեղից է, ինչո՞ւ եղաւ, թէ՛ կըլինի ինձ համար...»
Եւ «մանկիկս» արտասւում է... Գոհարներ են թափթափւում—
Նորա չքնաղ, սեւ աչերից և իմ սիրտս տխրեցնում,
Աստղ է ընկնում պարզ երկնքից, վախենում է իմ մանկիկ,
Չարագուշակ մտքեր նորան սլացնում են կեանքի գիրկ...
«Գիտե՛ս, եղբայր, թէ՛նչ էր պատմում այսօր բարի մեր ծառան,
Երազի մէջ՝ մի մեծ սև շուն ոտքից բռնել է նորան,

Սարսափահար բղաւել է խեղճը ու ձայնը գցել,
Շունը ոտից ամուր բռնած՝ չի կամեցել բաց թողնել...
«Նա զարթել է, առաւօտեան պարտիզպանին է պատմում,—
— Ամի, այսօր մի գալիք է իմ չոր գլխին սպասում,
Եւ թէ՛նչ, խեղճին քաջքաշելով տարան դէպի դատաստան,
Ի՛նչ է՝ նորա դռան առջև գտել են մի գողցած բան»...
VI

Քո աչերուդ նման չկայ ամբողջ Շիրակի դաշտում,
Իմ «մանկիկս», գիշերներն են նոցա միջին վառվառում,
Ես յոգնած եմ... Ձեմ քնանում... Մենակ առջևդ եմ չոքել...
Ձե՛ս ցանկանում պատմութիւններ անել ամբողջ այս գիշեր:
Խնդութիւնից չի իմանում թէ՛նչ է անում «մանկիկս»,
Շարժեց կարմիր շրթունքները, վառեց հոգիս ու միտքս.
«Ո՛, ի՛նչ խաղաղ գիշեր հասաւ, Համբարձման օր է վաղը,
Չ'երթանք, եղբայր, ջուր գողանանք, խաղանք բաղդի հին
խաղը...»*

«Գիտե՛ս, ուղիղ կէս գիշերին՝ ի՛նչ հրաշքներ կըլինին,
Յիսուս Քրիստոս դէպի երկինք կը համբառնայ այդ ժամին,
Իսկ ջրերը երկրագնաի հէնց այդ ժամին խորհրդաւոր,
Ել չեն հոսիլ-լուռ կանգ կ'առնեն-յանկարծ ու շատ կանոնաւոր.
«Ընդհակառակ, սար ու ձորեր, բոյս ու ծաղիկ, քար ու հող,
Լեզու կ'ենեն՝ այնպէս ճարտար ու կըլիսեն փոխ առ փոխ.
Ծաղկի մէկը կ'ասէ՝ այս ինչ հիւանդութիւն եմ բուժում,
Իսկ միւսը՝ թէ այս ինչ ցաւից առանց ինձ չեն փրկւում.

Ծանօթ.*) Յայտնի է որ շատ վաղ ժամանակից Ժողովուրդը ունեցել է
«բաղդ փորձելու» խաղ. օրինակ նոր տարու երկրորդ օրը իրար բաներ են
ընծայում. բայց խիական բաղդի խաղը Հայկազուններն է, երբ գողացած ջրի
մէջ ամեն մարդ մի բան է զցում. և երբ «Չան-դիւլումի» մի տիւն ասեն՝
մի երեղէն կը հանեն ու իւր տիրոջը կուտան:

«Այսպէս բոլոր անբանները լեզու ելած—կենդանի,
Մի հրաշալի համերգ կազմած՝ երգակցում են հիանալի,
Ամենայն հանք, ամենայն բոյս յայտնում է իւր օգուտը,
Սյգ գիշերն են բժիշկները անում դեղերի գիւտը:

«Հաւատա՛ ինձ, հէնց այդ ժամին՝ ուղիղ կէս-գիշերուայ մէջ,
Երբ Քրիստոսը համբաւում է,—գիտունները, մարդիկ մեծ,
Պահ են մտնում ձորերի մէջ, լեռի, քարի ճեղքերում,
Որ իմանան հանքի, բոյսի հետաքրքիր ճոխ լեզուին...

«Եղբայր, ի՞նչպէս ցանկալի է լսել գաղտնիքը բնութեան,
Աղաչում եմ, իմ սիրելիս, եկ փորձ անենք «գողութեան»,
Միայն ջուրը գողանալիս պէտք է միմեանց չտեսնել,
Այլ շատ ծածուկ, գաղտագողի եօթն աղբիւրից վերցնել:

«Իսկ երբ փարչը ջրով լցուած հանեն ջրից ու գնան,
Սար ու ձորեր, ծառ ու կանաչ, «տարան, տարան» կը գողան,
Սյգ ժամանակ հարկաւոր չէ դառնալ դէպի յետ նայել,
Սարսափելի՛ բան է, եղբայր, քար կը դառնաս անտարբեր...

«Ինչո՞ւ համար քունը այդպէս շուտով իջաւ աչերուդ,
Շատ հեռու չէ կէս-գիշերը և հրաշքը մօտալուտ...»
Եւ «մանկիկս» մեղմիկ նիրհեց... Եւ երազում անդադար՝
Հայրենիքի հնչիւններից՝ երգ է հիւսում ինձ համար...

VII

Հրաշալի՛ երեկոյ է... Խաղաղութիւն և հանգիստ,
Հոգիները չեն խաղաղւում, հոգիները չեն անվիշտ,
Կարկաչահոս, կայտառ առուն խօսակցում է ու պատմում,
Քրոջ համար իւր եղբայրը վառ չունգուրն է հնչեցնում:

Վշտով լի է, խոր թախիծով—արևելեան գործիքը,
Սնկշուկի տխրութիւնով կուրծքը լցնում է լիքը,
Պանդով լցուած պատանեակը՝ զբօսանքի աշխարհում,
Ոգևորուած հրապուրում է,—բայց «մանկիկս» չի խնդում...

Պու թնչ կուգես, որ քեզ բերեմ, դու թնչ կուգես, սիրելիս,
Միայն որ դու չտանջուիս, միայն որ դու հանգարտուիս,
Աշխարհային վայելքներից թնչ որ կուգես—քեզ կուտամ,
Բայց հոգեկան հանգստութիւն ինքս չունիմ, թնչպէս տամ...

Շարժեցնում է մառճանագոյն շրթունքները գեղեցիկ,
Եւ պատմում է խիստ զգացուած—սիրուն, չքնաղ իմ «մանկիկ».
«Եղբայր, գիտե՛ս, անցեալ գիշեր ջուր գողանալու ժամանակ,
Երբ մօտեցայ սև կամուրջին-ինձի տիրեց մի սարսափ...—

«Ասումեն՝ թէ կամուրջի տակ՝ ջրի պառաւ է կենում,
Եւ միշտ մթնով անցկենողին—ջրի տակն է գլորում,
Պորա համար իմ հանգուցեալ մամս՝ երբէք գիշերով՝
Անց չէր կենում ջրի կամուրջ, այլ գնում էր ցերեկով:

«Նա ասում էր՝ շատ-շատերը զոհ են գնում պառաւին.
Գրողը-տարած, չար պառաւը շատ է խեղդում փոքրերին,
Բայց ես չանցայ այդ կամուրջով... այլ եզերքից ջուրն առայ,
Եւ հազիւ-հազ՝ մեծ սարսափով՝ ահ ու դողով տուն ընկայ...

«Ի՞նչպէս լաւ է, մեր գողացած ջուրը հիմայ պահել ենք,
«Եղիական-չորեքշաբթին»՝ մեր բաղդերը կը փորձենք,
Իսկ մինչև այդ օրուայ գալը՝ իրիկուններն ամեն օր,
Ծաղիկներով, տերևներով շրջապատում են ջրի բոլոր:

Հարս ու աղջիկ հաւաքւում են, գովաբանում են և երգում,
Որ ջրի մէջ եղածները սրտին բերեն խնդութիւն...

«Իսկ վիճակի օրը՝ սիրուն, մատաղահաս մի աղջիկ,
Իւր քոյրերի միջից ինքն էլ պիտի լինի անդրանիկ,
Գլխի վերայ քողը գցած—ջրի առջևն է նստում,—
«Ջան գիւլում» են մի տուն երգում—աղջիկը մի բան է հանում»:

«Արդեօք, եղբայր, թնջ դուրս կուգայ մեզ երկուսիս այդ օրը.
Շատ եմ ուզում—շուտ իմանամ, շուտ յայտնուի բոլորը,
Եթէ սրտիս խաղաղութիւն կուտայ խաղը այդ բաղդի,
Թող, եղբայր ջան, այդպիսի «խաղ» ամենայն օր խաղացուի»:

«Շատ եմ՝ սիրում երգ ու պարեր, շատ եմ սիրում խնդութիւն,
Բայց սրտիս մէջ անպակաս է խորին թախիծ—տխրութիւն.
Անո՛ւշ գիշեր, ի՜նչպէս զով ես, աղջկայ պէս քնքոյշ ես,
Կախարդուհու նման գգուում—յետոյ քաշում տանջում ես.»

Արտօսրալէր իւր աչերը կապոյտ երկինքն է ուղղում,
Եւ այդ գիշեր-աչերի մէջ աստղիկներ են փայլփայլում,
Մեղմ ներհում է իմ «մանկիկս», և երազում անդադար՝
Շատ հրապուրիչ, անո՛ւշ լեզուով՝ երգ է երգում ինձ համար...

VIII

«Անո՛ւշ եղբայր, եկ, սփոփի՛ր այս գիշերուայ իմ թախիծ,
Ա՛ռ չունգուրդ, գուցէ շուտով գնայ վիշտը ինձանից,
Իսկ ես վաղը երեկոյեան Աստուածածին կը գնամ,
Սուրբ պատկերի առաջ ընկած՝ վառուած սրտիցս կուլամ.»

«Նորա հրաշքը շատ զօրեղ է—Եօթըվիրաց Ս. Կոյսի,
Վաղը Նորա ուխտն է, եղբայր, տեղ չի լինիլ ոչոքի,
Ամէն կողմից գիւղականը, ժողովուրդը երկրագործ,
Կուգան նորան ուխտ անելու և կրգոհեն գառնուկ որձ...»

«Ջարմանալի՛ հրաշք ունի մեր Ս. Աստուածածինը,
Ես յիշում եմ, դեռ փոքր էի, տարիս հազիւ կըլինէր իններ,

Պատմում էին՝ երբ ռուսները պաշարել էին Կարսը,
Թուրք զօրքերի աչքերին միշտ երևումէր Ս. Հարսը*):

«Մենք չենք կարող ոչինչ տեսնել, մեր ձեռներն են թուլանում»,
Ասում էին**) թուրք զօրքերը և հրացանները վար ձգում,
Մէյրամ—Անան անթիւ զօրքով երևում է մեր աչքին,
Պաշտպանում է մեր թշնամուն՝ խաչը բռնած իւր ձեռին:—

Եւ ռուսները ջարդում էին... Տիրամայրն հէնց չերևէր.—
Թուրքերը նորից ոյժ կ'առնէին, կըկրուէին անվեհեր,
Բայց իհարկէ՝ „Մէյրամ Անան“ չթողեց իւր ժողովուրդը.—
Երևեցաւ վերջին անգամ և թուրքն եղաւ «ջարդ ու փուրդ»:

«Ի՜նչպէս զթոտ մայր է մեր Ս. Աստուածածինը Եօթըվիրաց,
Ոչ մի ուխտող իւր կեանքի մէջ նրանից մերժում չէ ստացած,
Իսկ լսած ես, անգին եղբայր, անասուններն էլ անգամ՝
Նորա սիրոյն՝ իրանց ոտով՝ զոհ են գալիս շատ անգամ.»

«Շատ հեռու չէ այդ մեզանից—ճոխ լեռների թիկունքում,
Աստուածամօր անունովը մի հին վանք կայ անտառում***),
Ամէն տարի այդ անտառից Աստուածամօր սուրբ տօնին՝
Դուրս է գալիս մի եղջերու, պառկում վանքի դռան շէմին:

«Հաւատասէր ուխտաւորներն՝ առաւօտեան շատ կանուխ՝
Միշտ տեսնում են սիրուն զոհից—պառկած, խոնարհ, աներկիւղ,
Այդ ինքնակամ զոհին յետոյ պաշտօնեաները վանական՝
Մատաղ արած՝ բաժանում են ժողովրդին գիւղական...»

«Արդէն գիշերն անցա՛ւ, եղբայր, .. «Լուսոյ աստղն» է երևում...
Խեղճ եղջերու, երեւի հիմայ դէպի սուրբ վանքն է գնում,

* Ծանօթ.*) Ս. Մարիամ Աստուածամայր (Մէյրամ-Անա).

** Ծանօթ.***) Վերջին ռուս-թուրքական պատերազմը՝ 1876-78 թ.

*** Ծանօթ.***) Դարաքելիկ (Փամբակ)-Աղէքսանդրապոլից վաթսուն վերստ
հեռավորութեան վերայ է դրուել:

Շատ փառաւոր ուխտ է վաղը այդ վանքի մէջ՝ անտառում,
Երանի՜ թէ մենք էլ այնտեղ լինէինք այս իրիկուն...»

Ինչ թովչում է անուշ գիշեր, ինչ զգայուն է չունգուր,
Մեղմիկ շրջոյ տերեւների, հովի սօսիւն—մեղմ ու լուռ,
Եւ ալիքներն Արփաչայի—քաղցրամրմունջ, գալարուն,
Ո՛ր, խօսքիդ հետ ինչ չեն թողնում հանգստութեան մտնել քուն։

Հետզհետէ յոգնածութիւն իւր թւերը տարածեց,
Եւ «մանկիկս», աստեղափայլ աչիկները իւր փակեց,
Եւ ոսկեվառ երազի մէջ՝ ոգևորուած անդադար՝
Հայրենիքիս հնչիւններից երգ է հիւսում ինչ համար...

1894 թ.

Վ Ե Ր Զ.

Յ Ա Ն Կ

ԹԻՐԱԿԻ ԼԵՅՆԳՐԱՆԵՐԻՑ	Երէւ.
Նուէր	5
Հասարակաց խումբը և աշուղը	7
Արփաչայի ալիքները	15
Կոյր աշուղը	17
Լուռ ամրոցը	20
Փարուանայ լիճը	21
Կոյս Մարինը	22
Գեալն-Գայա	24
Խելագար հարսը	26
Անկոչ աբեղան	29
* Ս. Մեսրոպ Մաշտոց	32
Վանայ բերդը	34
* Ստեղծողի քղանցը	37
* Վշտի աշխարհը	38

ԹԻՐԱԿԻ ԺԱՂՈՎՐԴԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

* Հայրիկը գաղթականների հետ	51
Աստուածամօր տօնը	53
Երաշտ	56
Գիւղացու կեանքը	58
Սովը	61
Հովիւ	63
Երկու պատկեր (Ամառ, Զմեռ)	64
Հայդուկ	66
* Շիրակի գիշերները	69

Ժ Ա Ն Օ Թ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ա.) Յանկի մէջ աստղանիշներով նշանակուած ոտանաւորները առաջին անգամ են լոյս տեսնում, իսկ մնացածները տպուած են եղել զանազան ժամանակ մեր պարբերական հրատարակութիւններում(տես, «Աղբիւր» «Տարազ» «Արաքս» «Հանդէս Գրական. և Պատմական...):

Բ.) Գրքիս 33 երեսում՝ սկզբից պէտք է կարդալ հետևեալ երկու տողերը, որ շարելու ժամանակ բաց է թողած՝

Ի՞նչ է անում առանձնացած այս ամալի դաշտի մէջ,
Նա ինչո՞ւ է փախել կեանքից, ինչո՞ւ տեղից հրաժարուեց...

(տես Ս. Մ. ՄԱՇՏՈՅ)։

1992

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0246728

